
La ruptura del procés de redreçament cultural al País Valencià (1936-1939)

per Manuel Aznar i Soler

Durant la guerra civil, la cultura nacional valenciana va experimentar una interrupció lògica de la seua tendència cap a la «normalització», objectiu del seu redreçament polític i social. Després de l'aixecament militar del 18 de juliol de 1936, davant l'amenaça destructora que el feixisme representava per a totes les cultures nacionals de l'estat, s'inicia una fase de *defensa de la cultura* que és conseqüència immediata d'un canvi en la seua funció. La política cultural republicana s'impregna d'un sentit gramscian pel que fa a la lluita de valors humans que es debaten en la guerra, d'on la interpretació de la lluita popular com a gresol on es forgen les arrels d'una *nova cultura*, humanista i revolucionària, dins de la perspectiva del desenvolupament d'una societat socialista en la qual la cultura ja no serà una cultura de classe, patrimoni exclusiu de la classe dominant, sinó cultura socialista vinculada als interessos de les classes populars. Nova cultura, cultura popular, cultura socialista, en oposició a cultura burgesa en procés històric de descomposició, cultura capitalista, cultura feixista (per més impropri que pugui semblar). Puix que el feixisme significava la barbàrie cultural (el mots de Millán Astray, «¡Muera la inteligencia!», o els del personatge del *Schlageter* de Johst, «Quan sento la paraula cultura, trec el meu revòlver», ho testimonien inapel·lablement), i, específicament, la destrucció «genètica» de les cultures nacionals de l'estat, l'intel·lectual, l'escriptor nacionalista i antifeixista, compromès amb el destí històric de la República agredida, concep la cultura com una arma més en la lluita contra el feixisme per la llibertat dels pobles i per la mateixa defensa de la cultura.¹

La cultura valenciana va a viure, en aquest context, una situació d'«anorma-

1. Per això n'hi ha prou de llegir la segona època de la revista «Nueva Cultura», òrgan d'expressió de l'Aliança d'Intel·lectuals Antifeixistes en Defensa de la Cultura de València.

litat» que pot ser explicada conjunturalment per diversos factors. D'entrada, recordem que la ciutat de València esdevé, entre el 27 de novembre de 1936 i el 30 d'octubre de 1937, la capital de la República Espanyola, amb les connotacions socials que comporta la coexistència de dues comunitats i la supeditació, per imperatiu de la guerra, de l'aparat institucional i de propaganda a les necessitats governamentals.² Si a això hi afegim la dèbil consistència de la infraestruc-

Com a exemple pot servir l'article de José BERGAMÍN, *Nuestra defensa de la cultura*, «Nueva Cultura», núm. 1 (març de 1937), s/p. L'editorial de la revista és l'afirmació d'aquest compromís: «La salvación efectiva de nuestra cultura depende del grado de consecuencia humana en que se manifieste nuestra posición frente a las masas populares de España. Depende, concretamente, de la medida en que sepamos —o estemos dispuestos— a rescindir el vergonzante divorcio de los últimos tiempos con ese magnífico pueblo, olvidado, oprimido secularmente, virgen de felicidad; con ese pueblo inculto por fuera, pero con la potencialidad latente de la cultura irradiando de su entraña; con ese pueblo abnegado que ha sabido escribir ante el mundo el heroísmo supremo de defender su independencia y de rescatar, al propio tiempo, los valores materiales de su cultura histórica.» La impregnació gramsciana de l'esforç cultural entre els milicians republicans vinculava la cultura a la consciència de classe i a la clarificació del sentit de la lluita popular. Transcriu, a tall d'illustració, un testimoni valuós: «Eleva la cultura del soldado significa fortalecer su conciencia política. Porque para nadie puede ser un secreto que nuestro Ejército Popular ha de ser un conjunto de hombres conscientes del ideal por el cual luchan y mueren si es necesario. Se impone, pues, que tengan una cultura literaria, científica y política todo lo más elevada posible dentro de las circunstancias. ¡Abajo el analfabetismo! Efectivamente, pero teniendo presente que el analfabetismo no consiste solamente en no saber leer y escribir, sino en carecer de conceptos claros de las cosas y en permanecer alejado de los grandes conflictos morales y de justicia social que nos agobian» (*Cultura Popular y el Ejército*, «Cultura Popular», núm. 2, juny 1937, p. 7). La praxi intel·lectual estava orientada per la concepció cultural gramsciana en el sentit que «crear una nueva cultura no significa sólo hacer individualmente descubrimientos "originales"; significa también, y especialmente, difundir críticamente verdades ya descubiertas, "socializarlas", por así decirlo, y convertirlas, por tanto, en base de acciones vitales, en elemento de coordinación y de orden intelectual y moral. El que una masa de hombres sea llevada a pensar coherentemente y de un modo unitario el presente real es un hecho "filosófico" mucho más importante y "original" que el redescubrimiento, por parte de "algún" genio filosófico, de una nueva verdad que se mantenga dentro del patrimonio de pequeños grupos intelectuales». Cito per la següent edició: Antonio GRAMSCI, *Antología*, selecció, traducció i notes de Manuel SACRISTÁN (Mèxic 1970), p. 366. Altrament, el pròleg de Miguel HERNÁNDEZ a l'edició del seu *Teatro en la guerra* (Buenos Aires 1973) constitueix una rotunda afirmació de la concepció de la literatura i de l'art com a armes de la lluita social (ps. 807-808 de la *Nota previa* a l'edició citada). Per a una visió global de l'ambient cultural republicà pot ser objecte de consulta el meu treball *Pensamiento literario y compromiso antifascista de la inteligencia española republicana*, que fa de pròleg a l'edició de les ponències del Segon Congrés Internacional d'Escriptors Antifeixistes (Barcelona 1978).

2. Ricard BLASCO refereix «la incertidumbre de identidad que provocó en muchos valencianos ese conjunto de factores (...). En suma, una superestructura humana y orgánica que justamente puede denominarse positiva consiguió tapar en breve plazo nuestros rasgos autóctonos. Los refugiados de varia índole, ministros, intelectuales, burócratas, políticos, etc., actuaron (...) como si Valencia hubiese sido Carabanchel. Aunque parezca exageración, no hay en esto un átomo de hipérbole. Nuestra ciudad fue la prolongación pura y simple de Madrid. Esos refugiados no se instalaron integrándose en una comunidad ajena, sino que se superpusieron a ella», en l'article *Cómo se conmemoró en 1938 el VII Centenario de la Fundación del País Valenciano*, «Dos y Dos», núms. 21-22 (1976), p. 15. Exceptuades minories intel·lectuals o polítiques, és plausible de dubtar del grau de cohesió i de la consciència de poble que a la ciutat va poder oposar-se a aquest «assalt» governamental. Quan el govern republicà es trasllada a Barcelona, la seva actitud davant Catalunya és de respecte, un respecte quasi reverencial, la qual cosa no fa sinó subratllar el menyspreu demostrat abans, basat, insisteixo, en raons sociològiques. Aquesta «superposició» de cultures va diferenciar València com a capital intel·lectual de la República. Amb prou raó escrivia Eduard BUÏL: «Madrid es hoy el brazo armado; Valencia, la síntesis del pensamiento antifascista mundial, reducto de la cultura española y centro de la civilización de Occidente», en l'article *Valencia, punto de mira internacional*, «Adelante», núm. 171 (20-VIII-1937), p. 1.

tura cultural creada durant el període 1927-1936 per la minoria intel·lectual valenciana, les condicions sociològiques adverses que un estat d'excepció com és una guerra civil imposa, la mobilització dels militants polítics, la dispersió de les forces culturals de la minoria intel·lectual dirigent del procés de redreçament, trobarem prou raons per explicar l'arrel de la seua debilitat infraestructural. Una debilitat que podem imaginar provisional en el cas d'una victòria republicana, amb el lògic suport al desenvolupament de les cultures nacionals en una fase posterior de l'experiència republicana, però que amb la victòria franquista significaria la ruptura inequívoca del procés de redreçament. Ricard Blasco, reflexionant sobre uns fets històrics que en ell són experiència viscuda, resumeix amb claredat aquest estat d'excepció de la cultura valenciana: «Així, doncs, sembla justificat de considerar que, sense la ruptura social produïda per l'aixecament militar, ni les revistes i els setmanaris culturals no haurien deixat de publicar-se, ni les editorials no haurien suspès la seua tasca, ni presumiblement, no s'haurien produït algunes lamentables defeccions, estranyaments o mutacions ideològiques que es varen registrar després de 1939. Ben cert que el hiat o parèntesi de la primera postguerra no s'hauria escaigut amb les seues conseqüències nocives. — Si se'm pregunta: ¿podia esperar-se una acceleració del procés de "normalització" cultural, en la vigília de 1936?, la meua resposta és que sí. No en tinc cap dubte: l'aixecament militar va suposar una ruptura. Ja el període 1936-1939, amb tot i que ni la llengua ni la cultura dels valencians va patir cap mena de persecució, acusa una notabilíssima paràlisi. Com que cultura i política són inseparables, cal tenir en compte que durant la guerra civil (mobilitzats la majoria dels militants dels partits de l'esquerra valencianista i reduïts al silenci o perseguïts els de la dreta) el valencianisme només va poder actuar plenament en les institucions on disposava de representació oficial, la qual cosa ja era molt, quasi sobra dir-ho, però no va poder plantejar-se activitats públiques majoritàries ni accions proselitistes. Com que la seua instal·lació cultural era, en 1936, encara precària, es va ressentir així que li varen faltar les seues bases naturals de suport.»³

S'imposa una clarificació prèvia de la situació de la infraestructura cultural a fi de comprendre en el seu context les iniciatives i els esforços «defensius» de l'intel·lectual valencià durant la guerra civil, així com el sentit de l'evolució de la nostra literatura cap al compromís antifeixista i «nacional» en defensa de la cultura valenciana.

L'Institut d'Estudis Valencians i la seua polèmica

Encara que la minoria intel·lectual valenciana col·labora en iniciatives front-populars com Cultura Popular,⁴ ens interessa ara fonamentalment de caracteritzar les institucions específicament valencianes. La política cultural valenciana té com a base institucional la Conselleria de Cultura del Consell Provincial Valencià (l'antiga Diputació Provincial). La Conselleria de Cultura, controlada pel

3. Carta de Ricard BLASCO que ha aparegut reproduïda a l'edició de les ponències del Segon Congrés Internacional d'Escriptors Antifeixistes ja citada (vol. II, Barcelona 1978, ps. 200-216).

4. Cultura Popular, organització creada pel Front Popular abans del 18 de juliol de 1936, va ser dirigida a València pel pintor Josep Manaut Viglietti. Els intel·lectuals valencians varen col·laborar en les seues activitats, ocupats sobretot en la tasca d'organitzar les biblioteques per als fronts.

Partit Valencianista d'Esquerra, va crear la institució en teoria més rellevant del valencianisme cultural, l'Institut d'Estudis Valencians, que ja havia estat insinuat a les pàgines de «La República de les Lletres». Emili Gómez Nadal, membre de l'Aliança d'Intellectuals per a la Defensa de la Cultura de València, suggeria a la Conselleria de Cultura una planificació rigorosa del treball, procurant d'oblidar el mimetisme d'experiències culturals anteriors com ara la de la Proa. Nadal, defensor del reconeixement autònic de la comunitat valenciana,⁵ demanava una política orgànica en el camp de la cultura nacional valenciana. La creació de l'Institut podia satisfer un vell anhel de la minoria intel·lectual, encara que en condicions difícils i polèmiques. El conseller de Cultura, Francesc Bosch Morata, i Emili Gómez Nadal polemitzarien sobre la conveniència de l'Institut a les pàgines de «Nueva Cultura», intercanviant arguments contraris sobre la possible política cultural valenciana a desenvolupar.

Francesc Bosch Morata, conseller de Cultura i membre del Partit Valencianista d'Esquerra,⁶ és l'autor d'una memòria, datada el 5 de febrer de 1937, on s'urgia a la creació de l'Institut. Aquest era presentat com un organisme capaç de consolidar el sentit del nostre redreç cultural, basant-se en la molt dubtosa convicció que aquest redreç havia arribat a calar en l'esperit del poble valencià, perquè «sense cap lloc a dubtes, la renaixença del País Valencià, iniciada fa més de cinquanta anys i el reconeixement públic de la nostra personalitat, accelerat des de l'esdeveniment de la República en 1931, ha penetrat en l'ànim del poble, tan palpable i evident, que ens crea l'obligació d'atendre les exigències que planteja».⁷ Aquesta interpretació «populista» del caràcter inspirador del procés de redreç possibilitava la valoració de Constantí Llombart com a precursor seu, ja que el *poeta d'espardenya* «inicià el renaixement valencià per l'únic camí que calia: el del recobrament espiritual mitjançant l'apropament al poble per a sentir-lo i interpretar-lo i expressant estos sentiments interpretatius amb l'idioma propi, exponent màxim de l'espiritualitat autòctona».⁸

L'Institut d'Estudis Valencians representava l'alternativa d'organització d'un treball intel·lectual col·lectiu que fonamentaria sobre bases orgàniques l'activitat cultural valenciana, tot assumint com a funció primordial la tasca de «despertar l'espiritualitat de tot un poble aplicant-la a l'organització col·lectiva del treball científic, reunint l'esforç individual i totalisant-lo en una obra pràctica que el convertisca en un ressonador de la nostra llengua, de les nostres ciències, de la nostra economia, de la nostra cultura, en fi».⁹ Un decret que constava de sis articles, aprovat per unanimitat en el ple del Consell Provincial reunit el 9 de

5. «Tots els que ens preocupem per l'avenir de la Cultura valenciana, qualsevol que siga l'adjectivació antifeixista que ens definisca, estem d'acord sobre l'abast geogràfic i espiritual de la nacionalitat continguda en el País Valencià (...). L'autonomia valenciana i la revalorització de la Cultura autòctona, és un afer circumscribit a les terres i els homes històricament valencians, és a dir a les soles tres províncies tradicionalment valencianes. Parlar de Levante com d'una unitat nacional és una inèpcia» (*La cultura nacional valenciana*, «Nueva Cultura», 2a. època, núm. 1, març 1937, s/p.).

6. Carmelina SÀNCHEZ-CUTILLAS conta que va produir-se una escissió en el Partit Valencianista d'Esquerra «por culpa de cierto escritor valenciano», passant Bosch Morata amb 45 militants al Partit d'Esquerra Valenciana. Bosch Morata va haver de dimitir, com era lògic, el seu càrrec de conseller de Cultura cap a mitjan 1937. *Vid. Francisco Martínez y Martínez. Un humanista alleano (1866-1946)*, (Alacant 1974), p. 118, nota 47.

7. *Institut d'Estudis Valencians. Memòria - Membres - Reglament interior* (València 1937), p. 9.

8. *Op. cit.*, p. 6.

9. *Op. cit.*, ps. 9-10.

febrer de 1937, sancionava la creació de l'Institut d'Estudis Valencians, «per al conreu i propagació de la cultura valenciana». Nomenats de seguida el seus membres, dividits en quatre seccions, s'aprovava el 19 de març de 1937, i pel mateix procediment, el reglament interior de l'Institut, que constava de 27 articles. Josep Puche Álvarez, rector de la universitat de València, va ser nomenat president de l'Institut, Carles Salvador i Gimeno va ser-ne nomenat secretari general, i Josep Feo García, tresorer.¹⁰ Adscrita a la Secció Filològica es creava la Biblioteca del País Valencià, que comptava inicialment amb el fons bibliogràfic de l'antiga diputació. Entre les donacions particulars a la Biblioteca destacava la valuosa col·lecció cervantina de Francesc Martínez i Martínez, home de dreta i resolut valencianista, que la va cedir en concepte de dipòsit amb l'estricta intenció d'assegurar la seua pervivència.¹¹

Emili Gómez Nadal interpretava la creació de l'Institut com una resposta a la seua petició d'una política cultural orgànica, però feia patent el seu recel davant la precipitació i la discutible capacitat de treball d'una institució (segons el seu criteri pretensiosa) nascuda sense una infraestructura normalitzada. Nadal accentuava la necessitat de realitzar una tasca intel·lectual amb criteris realistes, a base de reorganitzar el mínim potencial disponible. La majoria de les seccions tenien per a ell, doncs, una consistència dubtosa i el perill de no ser sinó fantasmes. L'actitud de Nadal sembla molt raonable en moments tan difícils i en una situació cultural on la *defensa de la cultura* havia d'orientar tots els esforços per tal de preservar i consolidar les realitzacions aconseguides: «Estem a un moment tens i esforçat, i el que cal és tendir enèrgicament a consolidar l'existent en lloc de dispersar les forces en voler abastar vint coses a un temps. Temps arribarà en què puguem crear totes les institucions d'alta cultura que calguen. Mes per el moment deuríem limitar-nos a continuar i reforçar el que ja existeix dedicant la resta de les possibilitats culturals a salvar i ordenar els materials inestimables no destruïts encara per l'agressió feixista, de manera a possibilitar les jornades intensives del demà (...). Ara som a l'etapa de la defensa de la cultura, del treball per assegurar la seua continuïtat i conservació, tot i vigilant els símptomes de la nova cultura que naix. Dia vindrà en què podrem dedicar-

10. Isidre Ballester Tormo (president), Domènec Fletxer i Valls (secretari), Felip Mateu i Llopis, Lluís Querol Roso i Emili Gómez Nadal eren membres de la Secció Històrico-Arqueològica; Lluís Gonzalvo París, vice-rector de la universitat de València (president), Manuel Sanchis Guarnier, Carles Salvador Gimeno (secretari), Francesc Almela i Vives i Bernat Artola i Tomàs eren membres de la Secció Filològica Valenciana; Josep Puche Álvarez (president), Modest Quilis, Robert Feo García, Joaquim Bernat Castelló i Emili Moròder i Sala (secretari) eren membres de la Secció de Ciències; Rafael Font de Mora (president), Lluís Guillem Guardiola, Josep Oliag Càceres, Vicent Tomàs i Pérez (secretari) i Marín Civera Martínez, sindicalista i director de la revista «Orto», eren membres de la Secció d'Estudis Econòmics.

11. Isidre Ballester Tormo, amic personal i membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut, va mantenir correspondència amb Martínez sobre les condicions de cessió de la Biblioteca. El mateix Francesc MARTÍNEZ aclaria, en una carta datada el 7 de gener de 1938 a Altea, tota la qüestió: «*Enterado en ésta de que agentes del Gobierno querian secuestrarla para proceder a su venta, se me propuso el medio de evitar su pérdida haciendo donación al Institut, con lo que se evitaba su definitiva pérdida para mí, y que desapareciera de Valencia. Al propio tiempo se me ofrecia un cargo bien retribuido (...). Mi idea íntima era en calidad de depósito, con lo que no quedara yo sin esperanza de poderla recobrar en momento alguno. Tanto no me despedí de ella que he continuado recogiendo números cervánticos desde este destierro alcanzando alguno raro incluso vendido en América. La verdad, yo no puedo resignarme a perder lo que tantos afanes me ha costado el reunir»*, carta reproduïda a Carmelina SANCHEZ-CUTILLAS, *Francisco Martínez y Martínez*, p. 109. Francesc Martínez va recuperar la seua biblioteca, intacta, el 9 d'octubre de 1939.

nos de ple a les labors pacífiques... Ara per ara no podem perdre el temps en assaigs i projectes. Cal continuar allò que ja és una creació autèntica i organitzar per a la futura edificació els altres recursos disseminats encara.»¹²

A les mateixes pàgines de «Nueva Cultura», Bosch Morata responia a Gómez Nadal i insistia en la necessitat de la institució i en el seu caràcter orgànic per tal d'evitar la dispersió d'iniciatives: «L'Institut representa una major maduresa en el progrés cultural del País Valencià, necessitat d'un organisme oficial que acoblara i dotara les nostres activitats culturals disperses.»¹³ Bosch responia a les preguntes de Nadal qualificant de nul·la la tasca del Centre de Cultura Valenciana després del 18 de juliol,¹⁴ alhora que confirmava la integració d'alguns dels seus membres a l'Institut. Per un altre costat, l'Institut havia començat a establir vincles amb la Societat Castellonenca de Cultura i amb l'Institut d'Estudis Catalans.¹⁵ En qualsevol cas, la coincidència de criteris sobre el caràcter «conservador» i «defensiu» de la institució era clara en tots dos polemistes: «Essencialment l'Institut és per a la defensa de la nostra cultura amenaçada si no hi havia un organisme que la defensara precisament en aquests moments de guerra, el qual no és incompatible amb la preocupació per la mateixa i per l'assegurament de la victòria.»¹⁶

Al marge de l'Institut d'Estudis Valencians cal remarcar altres institucions com ara el Centro de Estudios Históricos del País Valenciano, creat pel ministeri d'Instrucció Pública a petició de la junta de govern de la universitat de València. Aquest Centro, adscrit a la Universitat Literària, va organitzar als locals del Patriarca l'Archivo General del Reino de Valencia. Val la pena de consignar, també, l'existència, anterior a la guerra, del Centro de Estudios Económicos, base aleshores de la secció econòmica de l'Institut. La creació de la primera facultat de Ciències Econòmiques a València el 1937 és un altre fet digne d'ésser constatat.¹⁷

Dues altres institucions de llarga història varen experimentar viratges significatius en la seua trajectòria habitual a causa de la nova situació: l'Ateneo Mercantil i Lo Rat-Penat.

L'Ateneo Mercantil, sota la presidència d'Enric Bastit, el líder més destacat de Nova Germania, va passar a denominar-se Ateneo Popular Valenciano. Amb aquest mateix nom i com a «Boletín de las Actividades Culturales del Consejo Directivo y Consejos Autónomos» va publicar-se mensualment una revista, el primer número de la qual va aparèixer en gener de 1938 i que va durar fins al número onze. A pesar de tots els seus esforços per estar a la altura de las cir-

12. Emili GÓMEZ NADAL, *L'Institut d'Estudis Valencians*, «Nueva Cultura», núm. 3 (maig 1937), p. 12.

13. Francesc BOSCH MORATA, *L'Institut d'Estudis Valencians*, «Nueva Cultura», números 4-5 (juny-juliol 1937), s/p.

14. Marco Miranda, membre destacat d'Esquerra Valenciana, va ser, durant la guerra, president del Centre de Cultura Valenciana, la junta d'incautació del qual la constituïen a més Carreres Zacarés, Gayano Lluch, Almela i Vives i Gurrea entre d'altres.

15. Una delegació valenciana, presidida pel mateix Bosch Morata i pel vice-rector de la universitat de València Lluís Gonzalvo, membre de la Secció Filològica de l'Institut, varen entrevistar-se en abril de 1937 amb Pompeu Fabra a Barcelona, i «trataron de los trabajos realizados por el Institut d'Estudis Catalans, cambiando impresiones sobre el desenvolvimiento en favor de la cultura catalana [al País Valencià]», segons llegim a «Adelante», núm. 74 (28-iv-1937), apud Alfons Cucó, *Sobre la creació d'una infraestructura cultural valenciana. Nota del període 1936-1939*, «Arguments», núm. 1 (1974), p. 182.

16. F. BOSCH MORATA, *op. cit.*

17. Sobre la seua fundació i pla d'estudis, cf. Ernest LLUCH, *La primera Facultat de Ciències Econòmiques de València (1937)*, «Arguments», núm. 1 (1974), ps. 173-177.

cunstances, l'Ateneo no va saber esborrar un caràcter elitista d'aristocràcia cultural provincial que ara va provar de dissimular amb còmics populismes. Si considerem que el president del Consejo Autónomo de Literatura, Bibliotecas y Folk-lore era Vicente Calvo Acacio, crític del diari «Las Provincias» abans de la guerra civil, home de provades conviccions conservadores i de gust literari tradicionalista i llorentinà, podem suposar fins a quin punt la institució suportava la rêmora d'uns socis que usaven els seus càrrecs com a salconduit de lleialtat republicana. És clar que en el cas de Calvo Acacio aquesta «lleialtat» adquiriria ben aviat tons violentament «facciosos» en escriure un resum de la literatura a València «*durante el dominio rojo*» del més tendenciós i vergonyant, prova del caràcter tàctic i superficial del populisme ateneista, forçat a ser Casa Cultural del Pueblo amb declaracions tan tragicòmiques de llenguatge «popular» com aquesta: «*Y aislándonos del carácter eutrapélico que había tenido siempre nuestra Entidad, con honda emoción, sin falsas entelequias, traducimos en realidades vivas un programa de actividades culturales a tono con la necesidad sentida, las que coordinadas dentro de la más delicada eurtimia expresaron con toda sinceridad el valor moral del Ateneo, alma del Pueblo y hogar espiritual de sus más exquisitas emociones.*»¹⁸

La col·lisió entre la urgència d'apellar a una «cultura popular» i la tradició cultural burgesa d'una institució de clares implicacions conservadores es resol·lia en una confusió patètica: «*El Ateneo Popular Valenciano es una Corporación ecléctica, que quiere decir selección de lo bueno. No es organismo apolítico, cuanto que posee un espíritu liberal y practica un procedimiento democrático (...). No es una organización de masas en homogéneo. Es una espléndida composición heterogénea de la masa para irradiar cultura popular amplia y varia: ni dogmática, ni escéptica, ni específicamente científica. Cultura liberal, racional y humana. Su Norte es la cultivación moral e intelectual del pueblo, contribuyendo a su educación individual y a su educación ciudadana.*»¹⁹ Aquesta incapacitat estructural de l'Ateneo per realitzar la seua tasca històrica s'equilibrava amb la feina d'una minoria de socis que, arribats al poder a causa de les circumstàncies, va realitzar un esforç considerable a fi de connectar amb les necessitats del context social, i va obrir les portes de l'Ateneo a iniciatives culturals més adequades al moment històric. Així, per exemple, mentre la Secció de Literatura de l'Ateneo organitza el 16 de març de 1938 un acte d'homenatge a Armando Palacio Valdés,²⁰ la direcció de l'Ateneo maldava per col·laborar amb institucions antifeixistes en una política cultural unitària: «*El Ateneo Popular Valenciano, en íntima colaboración espiritual y artística con la Alianza d'Intellectuals per a la*

18. *Valor del Ateneo*, «Ateneo Popular Valenciano», núm. 2 (febrer 1938), p. 2.

19. CONSEJO DIRECTIVO, *Tríptico*, «Ateneo Popular Valenciano», núm. 5 (maig 1938), p. 2.

20. La Secció de Literatura de l'Ateneo Popular Valenciano va organitzar un acte necrològic, el dia 16 de març de 1938, en homenatge a Armando Palacio Valdés; va commemorar el dia de Cervantes amb l'escenificació d'*El caballero de la Triste Figura*, original d'Elena Arcediano i Maximilià Thous; o va realitzar un homenatge a Clarín, totes elles activitats de caire funerari. L'anacrònica Secció també va organitzar concursos de gramàtica valenciana, geografia i història del País Valencià, amb la intenció expressa que servissin les obres premiades com a manuals per a l'ensenyament de la llengua i de la literatura valencianes, que es volia impartir als instituts de segon ensenyament del País Valencià. El manual de gramàtica havia de constar obligatòriament de quatre parts: Analogia (*sic*), Sintaxi, Prosòdia i Ortografia, i aquestes dues últimes havien de sotmetre's a les «normes ortogràfiques d'unificació» que es varen aprovar a Castelló el 21 de desembre de 1932; *cf.*, sobre tot això, «Ateneo Popular Valenciano», núm. 1 (gener 1938), p. 12.

*Defensa de la Cultura, el Sindicato de Profesiones Liberales CNT y el Sindicato de Dibujantes, Pintores y Escultores UGT, organiza una Exposición General de Artes Plásticas para el día 19 de julio próximo. Se invita a todos los artistas, con residencia en el territorio leal, para que ofrezcan y envíen sus obras.*²¹

Com a prova del caràcter conservador i reaccionari de Lo Rat-Penat només cal recordar que, en els primers moments de la guerra, una fracció de socis va «assaltar» la institució i va destituir la junta directiva «ja que es tractava d'elements que per la seua filiació política anterior són desafectes al règim».²²

L'Aliança d'Intellectuals per a Defensa de la Cultura de València

L'organització unitària de la *intelligentsia* valenciana antifeixista va ser l'Aliança d'Intellectuals per a la Defensa de la Cultura de València. El component valencianista de l'Aliança el va aportar el sector nacionalista de l'antiga UEAP, encapçalat per Emili Gómez Nadal, que va mantenir aleshores una resolta actitud marxista tocant al fet nacional. També s'hi varen sumar el nucli d'artistes plàstics procedents d'Acció d'Art i un sector d'intellectuals del Partit Valencianista d'Esquerra (Salvador, Thous, Pizcueta, Navarro i Borràs, Blasco). Si tenim en compte que Carles Salvador, Enric Navarro i Borràs, Adolf Pizcueta, Bernat Artola i Ricard Blasco componen la delegació del País Valencià en el Segon Congrés, podem afirmar que la tendència intel·lectual hegemònica del valencianisme va tenir unes vinculacions polítiques bastant clares amb el mencionat Partit Valencianista d'Esquerra.

Es fa estrany que dintre de l'Aliança el nucli valencianista no s'organitzara de manera autònoma. Ricard Blasco reconeix que «en realitat, hauríem d'haver funcionat com una secció, però mai no vàrem tenir aquest caràcter formal».²³ De la mateixa manera, l'absència d'una revista en llengua catalana ha de ser notada: «Durant un temps vàrem planejar també la publicació d'una altra revista, íntegrament en català, que s'haguera anomenat "Espiga" i que no va sortir per dificultats econòmiques. El projecte va ser reemplaçat per la publicació de la "col·lecció Espiga"».²⁴ L'activitat intel·lectual d'aquest nucli es va centrar en la redacció de les pàgines catalanes de la revista «Nueva Cultura», òrgan d'expressió, durant la seua segona època, de l'Aliança valenciana. La seu de l'organització, instal·lada en un palau del carrer del Trinquet dels Cavallers, acollia una tertúlia que les redactava; gairebé sempre actuava Emili Gómez Nadal com a redactor en cap.²⁵

21. «Ateneo Popular Valenciano», núm. 6 (juny 1938), p. 15. Entre les activitats impulsades per la institució que ens ocupa també cal comptar: l'exposició «Cien años de grabado político mexicano», organitzada per la Liga de Artistas y Escritores Revolucionarios de México i inaugurada el 13 d'agost de 1937, o una «Exposició del Llibre Antifeixista i de Guerra», organitzada per Cultura Popular i oberta al públic el 16 d'octubre de 1938. Jacinto Benavente, futur «facció» als braços del general Aranda, va ocupar la tribuna de conferenciants de l'Ateneo amb una dissertació, en novembre de 1938, intitulada *Algunas particularidades sobre el teatro antiguo español*.

22. «El Mercantil Valenciano», núm. 23620 (14-VIII-1936), *apud* Alfons Cucó, *Sobre la creació*, p. 181, nota 5.

23. *Vid.* nota 3.

24. *Vid.* nota 3.

25. És absolutament cert que la revista «Nueva Cultura» a València «consigue aglutinar, caso único en España, a buen número de escritores y artistas pertenecientes a diversos partidos políticos, independientes y valencianistas», afirma Juanino RENAU a *Pasos y sombras* (Mèxic 1953), p. 349. Pel seu costat, Josep RENAU sosté que «la nostra AIDC i "Nueva Cul-

Si bé és aventurat de defensar l'existència d'una concepció marxista del valencianisme durant el període 1931-1936, ja no ho és considerar-la tendència dominant entre la minoria intel·lectual valenciana afiliada a l'Aliança i que col·labora a «Nueva Cultura». En particular Emili Gómez Nadal, que la nega de manera molt discutible en 1977,²⁶ és qui aporta en els seus articles materials bàsics per fonamentar una concepció marxista del valencianisme. El llibre de Stalin *El marxisme i la qüestió nacional* va ser el que va influir de forma més directa sobre la intel·lectualitat valenciana, fins al punt que se'n va reproduir un fragment intitulat *La nació* a «Nueva Cultura»; també es referia al llibre de manera explícita la ponència presentada al Segon Congrés Internacional d'Escriptors Antifeixistes. El mateix Ricard Blasco publica un article de crítica marxista de l'evolució literària valenciana, *Ambient de la nostra literatura*, que és una defensa de la literatura compromesa en la línia del populisme republicà. Aquí, el seu contundent judici sobre el surrealisme²⁷ es contradiu amb el caràcter surrealista de la seua *Elegia a un mort* (volum inicial de la col·lecció «L'Espiga»). Al meu entendre, la concepció nacionalista de la minoria aliancista valenciana es va veure aleshores, sense discussió, influïda pel llibre de Stalin, de tal manera que es va crear un estat d'opinió col·lectiva que, allunyat Josep Renau a causa del seu càrrec de director general de Belles Arts, va trobar en Emili Gómez Nadal el teòric més qualificat del pensament nacionalista.²⁸

tura" arribaren a organitzar i influenciar, en major o menor grau, al voltant del 70 % de la intel·lectualitat valenciana, cosa realment inaudita a qualsevol altra part de l'Estat (...). L'AIDC i "Nueva Cultura" no estigueren mai, com ja s'ha dit, "al servei" del PCE ni de cap altre partit sinó, en tot cas, al servei del proletariat, del poble i de la seua cultura», *Sobre «Nueva Cultura»* dins *La batalla per una nova cultura* (València 1978), ps. 92-93.

26. Ja vaig fer al·lusió en l'article *Redreçament i ruptura de la cultura valenciana* (1927-1936), «Els Marges», núm. 12 (gener 1978), ps. 55-56, a la discrepància actual entre Emili Gómez Nadal per un costat i Josep Renau i Ricard Blasco per l'altre. BLASCO, en una carta datada el 30 d'abril de 1977, sosté: «Sí que puc dir que el llevat marxista era prou més notori del que ell pensa, a l'AIDC, encara que sense concreció (...). Crec que minimitza el seu paper durant la guerra. No va estar tan absent, de València; al capdavant, el temps que hi passà fou el de més activitat de l'AIDC i de "Nueva Cultura" (...). La discrepància entre els punts de vista de l'Emili i Renau, és la meua. Conec el pròleg susdit, i penso que Renau està més acostat a la veritat, si més no, a la veritat "d'un ambient", no mesurable en xifres.» Durant la guerra civil sí que em sembla que augmentava la inspiració marxista entre la minoria valenciana de l'Aliança, acompanyada, però, d'una ben explicable inconcreció.

27. *Ambient de la nostra literatura*, «Nueva Cultura», núms. 4-5 (juny-juliol 1937), s/p. L'article de Blasco és una interpretació del procés de la Renaixença valenciana basada en un criteri «populista». D'acord amb aquesta visió, tan pròpia del moment, les tendències literàries es valoren des d'una perspectiva sociològica fonamentada en la seva major o menor proximitat al «poble». Així, Blasco escriu sobre el surrealisme: «La tesi de Karkhov diu que el superrealisme és una reacció de les joves generacions intel·lectuals de l'"élite" de la petita burgesia, provocada per les contradiccions del capitalisme en la tercera fase del seu desenvolupament.» Aquest criteri estrictament «proletari» era del tot inútil per explicar el caràcter del surrealisme valencià de Carles Salvador o per comprendre l'evolució compromesa de la majoria de surrealistes francesos devers la militància comunista. Louis Aragon o Rafael Alberti, per citar dos casos meridians, havien practicat el surrealisme en una fase de la seua evolució poètica i ara estaven en posicions polítiques i poètiques molt diferents. Com que el criteri de Blasco era un criteri «populista», el judici de Karkhov era matisat per aquesta evolució política que invalidava el dogma proletari: «Passats aquests corrents, hom podria parlar d'aquells moviments revolucionaris de la literatura que s'incorporen a la literatura valenciana, car no s'acosten al poble. En ells el poble no és ni sentiment, ni motiu, ni objecte. Són minories de minories, per bé que circumstancialment. Ara bé, com que aquests moviments en llur desenvolupament universal, s'han posat al costat de la revolució, és que els nomenem lligant-los a la "defensa del poble".»

28. Sorprenen per això la minimització efectiva que Gómez Nadal defensa del seu paper

*El Segon Congrés Internacional d'Escriptors Antifeixistes:
la ponència del País Valencià*

Em sembla que el fet de més relleu intel·lectual entre 1936 i 1939 va ser la participació d'una delegació del País Valencià en el ja alludit Segon Congrés Internacional d'Escriptors Antifeixistes. La ponència col·lectiva subscrita per l'Aliança valenciana va sorgir com a resultat de la discussió que en el seu si va desenvolupar la minoria nacionalista. Ricard Blasco documenta el procés d'elaboració del text: «En base a una primera discussió, en la qual va participar Nadal, va començar a esbossar-se, de manera genèrica, allò que creïem que podria ser el contingut de la comunicació. Varen seguir d'altres discussions o diàlegs. Carles Salvador va redactar finalment la Ponència, que va llegir-nos a tots i que, amb algun retoc, va ser la que va llegir al saló de l'ajuntament.»²⁹

Una mínima anàlisi del contingut de la ponència clarifica el sentit antifeixista que la defensa de la cultura adquireix en la lluita específica de les nacionalitats pel seu reconeixement constitucional. Aquesta interpretació humanista i revolucionària de la guerra civil com a «lluita final i decisiva dels valors absoluts del món» per part de la intel·lectualitat antifeixista s'oposa a la negació de l'home, de la cultura i de les minories culturals que significava el feixisme. Per això, lluitar contra el feixisme és defensar la cultura i, específicament, defensar les nacionalitats culturals, la qual cosa no entra en contradicció amb l'internacionalisme sinó que constitueix l'única manera autèntica de defensar la cultura universal, perquè «defensant la cultura particular, peculiar de cada poble —i encara més, de les petites nacionalitats oprimides— és com es pot arribar a defensar la cultura general universal».

Transcriu íntegrament la ponència col·lectiva presentada al Congrés amb la convicció que constitueix el document més significatiu de la *intelligentsia* nacional valenciana durant la guerra civil. El text llegit per Carles Salvador és el següent:

«Assistim avui, per tristes circumstàncies i en la nostra mateixa carn, a una guerra cruel i violenta, provocada pels elements reaccionaris internacionals. En aquest moment, plenament decisiu per al pervindre del món, en aquest moment de liquidació de les oposicions al progrés, nosaltres, escriptors nacionalistes valencians, volem unir la nostra veu al cor de les veus internacionals.

»És aquesta, indubtablement, la lluita final i decisiva dels valors absoluts del món. Juguen avui, sobre el tapís espanyol, dos valors absoluts, totals i definitius: l'ésser i el no-ésser. Amb poques paraules: L'afirmació i la negació de l'home i, per consegüent, el pervindre del món, el pervindre de la cultura. Ara bé, han esdevingut a la nostra terra fenòmens remar-

durant la guerra civil: «El que passà a València durant la guerra no ho conec bé, perquè havent estat incorporat al ministeri d'Educació en tornar de Madrid on havia passat l'hivern 36-37 i havent-lo seguit a Barcelona més tard em trobí tallat de les activitats locals» (carta datada el 27-II-1977 a Valence d'Agen). En qualsevol cas, cal remarcar el protagonisme de Nadal i la seua decisiva influència entre la minoria nacionalista de l'Aliança, com ens ho confirma el testimoni de Blasco que abans citava. Si no hi ha una «activitat marxista nacional» com afirma Nadal, sí que hi ha una inspiració marxista en la concepció dels «aliancistes» del tema nacional, concepció directament introduïda pel mateix Nadal a partir de les idees de Stalin.

29. Vid. nota 3.

cables, no ja per la seua transcendència política, sinó per la seua transcendència cultural.

»Hom sap de sobres ja que Espanya, el que comunment denominem Espanya, carix d'una unitat efectiva, específica, per ésser constituïda per un nombrós estol de petites nacionalitats que des de fa segles i per una unilateral creència de falsa unitat, han vingut suportant una infam i vergonyosa difamació —i àdhuc opressió— per part dels elements centralitzadors que les predestinaven a morir baix un complet oblit. La realitat espanyola, però, era una altra. La vida bullent de què fruien les dites nacionalitats malgrat els esforços inútils per llevar-li-la, les féu alletar en rebel·lió constant, front per front del poder central. Ara bé, sabem de sobres, que aquesta franca tendència de deslligar-se de l'estat central per a constituir un estat lliure o federal voluntàriament, no pot ser vista, en cap manera, com una integració de l'estat espanyol —puix que és una cosa inorgànica i falsa— ni com a atemptat a l'internacionalisme. Nosaltres proclamem, i parlem per la pròpia experiència d'escriptors, que quan més aferriat a la terra pairal s'és, més internacionalista hom arriba a ésser. I no volem admetre ja —després de l'examen dels exemples soviètic i espanyol— cap matització, barrejament ni intent de confusionisme per part dels elements antirevolucionaris, respecte al debat de la qüestió.

»Actualment, en la nostra guerra, han esdevingut fets remarcables que ens obliguen a parlar així. Són aquests, a banda la realitat històrica de que Espanya no és UNA, sinó VÀRIA, el reconeixement conforme a la Constitució de dues nacionalitats pel govern del Front Popular: Euzkadi i Aragó; el reafirmament del sentiment nacionalista front als més greus problemes, i la capacitació dels nacionalistes per a lliurar-se de les urpes del feixisme, primer, i per a ajudar al manteniment de la guerra d'independència, després.

»Però aquestes nacionalitats ibèriques, que existeixen amb una plena personalitat i una plena consciència política, no són únicament un fet polític, geogràfic o històric. Són també un fet cultural. I, per consegüent, un fet ètic, que demana amb una serena consciència del moment, un mínim reconeixement de la seua personalitat, una mínima justícia.

»Stalin reconeix, al seu llibre *El marxisme i el problema nacional*, que la primera característica d'una nació és la comunitat d'idioma. Hem d'afegir nosaltres, que l'idioma és la fonamentació de la cultura, i que ninguna nació tindrà una plenitud cultural mentres no tinga dret a l'ús oficial del seu idioma, perquè açò és la pedra fonamental per a la construcció del monument de la cultura.

»Estem reunits avui, els representants de tots els països, baix una bandera comuna de defensa de la cultura. Sabem què és una cultura, i que la comunitat de manifestacions culturals en cada país del món pren el caire i el sentit especialíssims del caràcter d'aquella nació. Ara bé, quins són els perills contra els quals anem a defendre la cultura? Al nostre entendre, la defensem contra el feixisme, que és la negació de l'home, i com tota manifestació cultural prové de la voluntat individual o colectiva d'un o varis homes, nosaltres no podem dubtar que el feixisme, en negar l'home nega també la cultura, i més encara, nega les minories culturals, nega les cultures nacionals i nega el dret d'existència cultural, que no política, a les minories nacionals. Per això nosaltres, sense entrar en més generalitzacions, volem fixar el nostre pensament, la nostra posició nacionalista davant el

fet concret dels perills que, conjugant-se, atempten contra la nostra cultura autòctona.

»Negant el dret d'existència cultural a les minories nacionals, el feixisme sap ben bé que el que nega és l'existència d'un mitjà fonamental de cultura i d'expressió normal per al poble. És en el poble on s'ha conservat, per anys i segles, l'essència de la llengua. Els elements aristocràtics o simplement els que es deien *cults*, no volien emprar aquella llengua, única-ment conservada pel poble sota el pretexte de que era un "*dialecte*" quan el que volien dir era que la parlava el poble, i ofegar així tota manifestació cultural. El feixisme ha fet més encara. Baix els dictats d'unes confoses idees d'*unitat*, prohibix actualment, en els territoris rebels, l'ús dels *dialectes regionals*. Per això ens sembla incompreensible que, a hores d'ara, encara algú vullga oprimir els idiomes i personalitats nacionals i es diga defensor de la cultura. *La millor defensa de la cultura*, cridem nosaltres, *és la total defensa dels interessos culturals de les petites nacionalitats*. La defensa de la cultura ha de radicar, d'una manera íntegra i enèrgica, en l'absoluta defensa de les personalitats, autòctones i vàries, de les minories nacionals. I no ja pel que puguen significar d'aportació a la cultura internacional, universal, sinó perquè són les més directament amenaçades per el feixisme, les més oprimides durant segles, i les que més immediatament perillen. I si no fóra prou això, perquè representen l'única manifestació pròpia dels pobles oprimits, dels pobles malmesos pels centralismes universals.

»Hem fixat ja la nostra posició claríssima front als problemes de la cultura, en la seua fase de Nació i Cultura. Sols ens resta, ara, adreçar-nos ardidament als representants dels altres pobles ibèrics perquè es solidaritzen amb les nostres paraules i facen una campanya general i mancomunada per la defensa dels interessos generals de les nostres respectives minories nacionals. Els nostres soldats defensen, amb les armes a la mà, la cultura en les trinxeres de la victòria. Els nostres ulls coneixen de misèries, de plors, de dolors. Però confiem en el pervindre, el sentim arreladament nostre, perquè tenim fe en els soldats i fe en la cultura. No és prou parlar, no és prou dir-ho i estar-se quiet. És precís també moure's. Com? Defensant nosaltres, nacionalistes ibèrics, amb la ploma i la paraula, el dret inqüestionable que tenim al reconeiximent de les nostres personalitats fonament de la nostra cultura; defensant nosaltres, nacionalistes internacionals, de nostres interessos generals, perquè DEFENSANT LA CULTURA PARTICULAR, PECULIAR DE CADA POBLE —I ENCARA MÉS, DE LES PETITES NACIONALITATS OPRIMIDES—, ÉS COM ES POT ARRIBAR A DEFENSAR LA CULTURA GENERAL, UNIVERSAL.»³⁰

La presència d'una delegació del País Valencià³¹ en un Congrés Internacional d'Escriptors Antifeixistes constituïa una rigorosa novetat històrica que subrat-

30. «Nueva Cultura», núms. 4-5 (juny-juliol 1937), s/p.

31. Únicament varen intervenir en el Segon Congrés les delegacions de Catalunya i del País Valencià: «Altres nacionalitats ibèriques podien haver intervingut. L'absència —dolorida i involuntària— dels escriptors bascos, fou en part compensada per la ferma adhesió que el Congrés els féu a instància de les delegacions valenciana i catalana. L'absència de la veu gallega —Rafael Dieste no parlà en gallec, ni com a gallec— reduïx a dues les veus nacionalistes: Catalunya i el País Valencià. Aquestes delegacions —Pompeu Fabra, Serra Hunter, Emili Mira, Pous i Pagès, per Catalunya; Carles Salvador, Enric Navarro i Borràs, Adolf Pizcueta, Bernat Artola i Ricard Blasco, pel País Valencià— coincidiren en el punt bàsic a

llava la voluntat de «normalització» cultural i política que orientava el procés de redreçament. Encara una altra vegada, Ricard Blasco ens proporciona el seu testimoni precís, doblement valuós en tant que protagonista directe dels fets: «Quant a la participació d'una delegació valenciana, tenia un significat la magnitud del qual no se'n escapa. Podem desdoblar-lo en diverses facetes. Primera: en una reunió internacional tan important celebrada a València els intel·lectuals valencians no estarien absents; amb la particularitat que anaven a representar la cultura autòctona, no a ser vicaris de la cultura oficial hegemònica. Segona: mai no s'havia produït una participació igual dels intel·lectuals valencians en una reunió internacional, la qual cosa suposava de remarcar la nostra voluntat de "normalització" d'una cultura tradicionalment marginada. Tercera: era una ocasió única per afirmar davant del món la nostra condició de "nacionalitat oprimida" que aspirava (i creia que ho estava aconseguint en la lluita entaulada per la Segona República per tal de sobreviure) a recuperar la seua llibertat i el seu dret a l'autodeterminació. Quarta: la nostra presència era una prova irrefutable de la maduresa de la nostra recuperació cultural; no érem un poble sucursalitzat per la cultura oficial ni relegat culturalment a simples expressions pintoresques. Cinquena: teníem el deure de complir aquest compromís històric amb la major dignitat possible, i, n'estic absolutament convençut, ho vàrem aconseguir.»³² En rigor, cal entendre aquesta valoració situada en el context sociològic contradictori, estrictament intel·lectual i minoritari, en què es desenvolupa el procés de redreçament del País Valencià durant la Segona República, un context que accentua la importància de la presència d'una delegació valenciana i confirma la lucidesa del plantejament «normalitzador» del redreç.

La reivindicació de l'Estatut d'Autonomia

El valencianisme polític va patir les conseqüències de l'aixecament militar contra la República just en el punt focal dels seus objectius: la consecució d'un Estatut d'Autonomia, culminació d'una trajectòria que tot semblava que faria coronar a satisfacció. Esquerra Valenciana, el Partit Valencianista d'Esquerra i Nova Germania, vinculats políticament al Front Popular victoriós a les urnes del febrer del 1936, van restar fidels a la República després del 18 de juliol. Paral·lelament, els grups dretans com Acció Valenciana o Unió Valencianista varen desaparèixer, com era lògic, de l'espectre polític. Cal remarcar el fet que, dels tres partits polítics mencionats abans, Nova Germania —Esquerra Nacionalista Valenciana— va experimentar un procés que, d'una afirmació de la seua identitat «amb els ideals marxistes» i la defensa consegüent d'un «nacionalisme propugnador de la llibertat del País Valencià», el va dur a formular la proposta de creació d'un partit socialista unificat valencià (PSUV), una mena de calc del novell PSU de Catalunya, iniciativa que fracassaria a causa de la diversitat de circumstàncies polítiques a València; com a conseqüència d'aquest fet, Nova Germania acabaria essent absorbida en la pràctica dintre de l'estratègia del PCE. De fet, al començ del gener del 1937, la Joventut de Nova Germania s'integraria

l'entorn del qual es belluguen els seus parlaments: *La millor defensa de la cultura, és la defensa de les minories culturals*. Mai com avui, a la vista d'Espanya vertadera, ho hauran pogut comprendre els intel·lectuals estrangers», llegim en la *Nota introductòria a l'Informe de la delegació del País Valencià, llegit per Carles Salvador*, «Nueva Cultura», núms. 4-5 (juny-juliol 1937), s/p.

32. *Vid.* nota 3.

en les Juventudes Socialistas Unificadas, i desapareixeria com a organització autònoma.³³

El Partit Valencianista d'Esquerra i Esquerra Valenciana, els dos partits nacionalistes de més implantació, varen participar en agost de 1936 en la formació primerenca del Comitè Executiu Popular, on els representaven Francesc Bosch Morata i Josep Benedito, respectivament. Tots dos partits varen tenir també representació en el Consell Provincial que va substituir el 7 de gener de 1937 la diputació (Bosch Morata, ja ho hem vist, serà el conseller de Cultura) i en el Consell Municipal que el 3 de febrer de 1937 va substituir l'antic ajuntament (hi participaven Vicent Gurrea Escrich i Manuel Martí Gavara d'EV i Josep Rodríguez Tortajada i Llorenç Rúbio del PVE). És clar que les diferents estratègies d'EV i del PVE en relació amb el tema autonòmic acabarien per invalidar un procés de fusió que hauria pogut donar origen al partit republicà valencià únic pel qual feia tant de temps que es lluitava.

El PVE, després de la celebració del seu Segon Congrés en febrer de 1937, va elegir un nou comitè executiu, compost ara per Llorenç Rúbio, Josep Rodríguez Tortajada, Antoni Llorens Marzal, Vicent Vilaplana Roig, Francesc Bosch Morata i Antoni Vallet Candel, que seguiria una línia política d'aproximació al PCE. La supeditació de l'Estatut a la necessitat imperiosa de guanyar la guerra determinaria un plantejament tebi de la reivindicació estatutària que Cucó judica com «*actitud que cabria calificar de escandalosa, conocido el origen y la trayectoria del Partit Valencianista d'Esquerra*».³⁴ Una prova clara d'aquesta convergència va ser la retirada, el 17 de desembre de 1937, de la UGT, el PSOE, Izquierda Republicana i Partit Valencianista d'Esquerra de la sessió del Consell Municipal a causa de la presència de representants del POUM.

L'antifeixisme com a consigna unitària de les forces polítiques del Front Popular també era defensat per Esquerra Valenciana;³⁵ però la seua estratègia passava per la defensa d'un Estatut que el PVE postergava, fins al punt que es va donar la paradoxa que un partit polític nascut d'una escissió del blasquisme i, doncs, no procedent del valencianisme històric com el PVE, esdevindria el màxim defensor d'un Estatut d'Autonomia per al País Valencià. De fet, en el Segon Congrés d'Esquerra Valenciana (celebrat a València el 20 de febrer de 1937) va aprovar-se un *Avantprojecte d'Estatut de la Regió Valenciana* que faria el número dos dels avantprojectes estatutaris valencians que varen veure la llum durant la guerra civil. El primer va ser, de forma sorprenent, el *Proyecto de bases para el Estatuto del País Valenciano* presentat per la CNT de València el 23 de desembre de 1936.³⁶ El tercer i últim va ser el *Proyecto d'Estatut que*

33. Alfons Cucó, *Estatutismo y valencianismo* (València 1976), ps. 58-60. Segons «Adelante», núm. 126 (27-vi-1937), Juli Guifau Igualde era el secretari general de Nova Germania, Esquerra Nacionalista Valenciana aleshores. Enric Bastit era, però, el polític més conegut d'un partit molt minoritari.

34. Alfons Cucó, *op. cit.*, p. 62.

35. Tant el Partit Valencianista d'Esquerra com Esquerra Valenciana varen créixer durant la guerra civil. Esquerra Valenciana, per exemple, afirmava que posseïa deu mil afiliats vers la fi de 1936; en aquest sentit, no podem oblidar la integració dins el partit de la dissolta Esquerra Republicana del País Valencià, molt arrelada a Castelló i la figura pública de la qual era Gaietà Huguet i Serra.

36. Sobre anarquisme i estatutisme val la pena de consultar Alfons Cucó, *L'anarco-sindicalisme i l'Estatut d'Autonomia del País Valencià (1936-1939)*, «Recerques», núm. 2 (1972), ps. 209-222; del mateix Cucó, *Estatutismo y valencianismo*, ps. 31-44, sobretot les ps. 40-43 pel que fa a les relacions entre l'anarquisme i la llengua autòctona. Per a la situació de l'anarco-sindicalisme durant la primera etapa de la guerra civil, cal consultar l'obra de

constituïa una de les ponències del Congrés Provincial d'Unió Republicana Nacional, publicat en el diari «El Pueblo» el 5 de març de 1937.³⁷

L'intent d'EV de formar un partit polític valencià de la penetració i influència de l'Esquerra Republicana de Catalunya, el va fer entrar en converses amb el PVE per tal de formar un comitè d'enllaç, constituït el 15 de juliol de 1937.³⁸ El mateix dia el diari «El Pueblo» publicava una carta oberta del comitè d'enllaç al buró polític del PCE on manifestaven la seua contrarietat pel reconeixement de Catalunya, Euskadi i Galícia i l'oblit del País Valencià en la seua declaració.³⁹

Sobre la problemàtica estatutària del País Valencià és digne de mencionar que la defensa de l'Estatut que feien els anarquistes era emmarcada de connotacions revolucionàries. Pels anarquistes, insensibles a la problemàtica nacionalista i allunyats del valencianisme polític republicà, l'Estatut «regional» era la millor garantia de defensa de les collectivitzacions i altres conquestes revolucionàries que havien impulsat tot just a l'inici de la guerra civil. Cucó resumeix amb claredat aquest sentit revolucionari: «*El Estatuto Valenciano venía a convertirse, en consecuencia, en la posibilidad de institucionalizar los logros revolucionarios dentro de la estructura del Estado republicano, tal y como de alguna manera se*

Terence SMITH, *La CNT al País Valencià, 1936-1937* (València 1977). És útil, també, la consulta de Xavier PANIAGUA, *Introducció a l'obra d'Higinio Noja Ruiz*, «Arguments», núm. 1 (1974), ps. 47-58. Noja, andalús de naixement, feia de mestre a Alginet entre 1930 i 1934, després es va traslladar a la ciutat de València. Mestre de l'escola racionalista, va publicar diverses novel·les propagandístiques de l'ideal llibertari (*Como el caballo de Atila*, dedicada a Ramón Pérez de Ayala, *Los galeotes del amor*, etc.) i, durant la guerra civil, l'assaig d'estètica anarquista *El arte en la revolución* (Barcelona 1937). Va ser col·laborador de la revista «Estudios», la publicació més important de l'anarquisme valencià, i de «Libre-Estudio», revista d'acció cultural al servei de la CNT durant la guerra. Quan va esclatar la guerra, es varen produir força collectivitzacions al País Valencià; va proclamar-se el comunisme llibertari a Sollana, Bugarra, Pedralba i a diversos pobles de les comarques de Sogorb i de l'Alcora. Pedralba, en concret, va ser l'avantguarda anarquista, i allí va destacar Narcís Poeymirau, un anarquista mític. Cf. Terence SMITH, *op. cit.*, ps. 148-158; sobre Narcís Poeymirau, el «tio Narciso», i la comuna de Pedralba, pot llegir-se el reportatge de Jaume MILLÀS, *Cuando Pedralba era anarquista*, «València Semanal», núm. 8 (29-I/5-II-1978), ps. 30-32.

37. Una anàlisi de la problemàtica estatutària pot llegir-se al treball de Josep Lluís BLASCO, *L'autonomia al País Valencià a través dels diferents avantprojectes d'Estatut*, posat com a introducció a l'obra *Els Estatuts del País Valencià* (Barcelona 1977), ps. 11-43, on hi ha aplegats els sis Estatuts del País redactats entre 1931 i 1976. També poden ser consultats sobre aquesta problemàtica: Alfons Cucó, *Estatutismo y valencianismo*; del mateix, *La problemàtica de l'Estatut Valencià durant la guerra civil: l'avantprojecte d'Esquerra Valenciana* (1937), dins *I Congreso de Historia del País Valenciano*, vol. IV (València 1974), ps. 727-739; i, també del mateix, *La problemàtica de l'Estatut Valencià durant la guerra civil: el projecte d'Unió Republicana*, «Arguments», núm. 3 (1977), ps. 227-242.

38. *Cap a la unió dels partits Esquerra Valenciana i Valencianista d'Esquerra*, «Adelante», núm. 140 (15-VII-1937), p. 2; signen la nota Gaïetà Huguet com a president i Josep Rodríguez Tortajada com a secretari. Un episodi polític obscur és l'escissió, que Cucó apunta que va escaure's en novembre de 1937, de Bosch Morata i de quaranta-cinc militants del Partit Valencianista d'Esquerra, que varen passar a militar a Esquerra Valenciana. Segons una carta de Nicolau-Primitiu Gómez Serrano a Francesc Martínez i Martínez, l'escissió va produir-se per culpa de Maximilià Thous i Llorens, escriptor i membre del Partit Valencianista d'Esquerra. Cucó valora l'escissió en termes polítics i no personalistes: «*Aunque no hemos podido hallar más datos sobre la escisión, nos inclinamos a atribuirla, más que a anécdotas personales concretas, a la profunda divergencia política surgida entre un sector del PVE —al parecer mayoritario— abiertamente pro-comunista, y sectores nacionalistas puros en minoría, como debía ser el grupo de Bosch Morata*», en *Estatutismo y valencianismo*, p. 69, nota 104.

39. Sobre l'actitud del PCE en relació amb la problemàtica de l'Estatut del País Valencià, cf. l'anàlisi del socialista Cucó, *op. cit.*, ps. 46-52.

realizó —desde noviembre de 1936 a agosto de 1937— en el Consejo de Aragón. Para los anarcosindicalistas, por lo tanto, la concesión de la autonomía regional era un punto básico de su estrategia revolucionaria.»⁴⁰ La tesi de Cucó és que després del 18 de juliol la reivindicació de l'Estatut d'Autonomia havia adquirit un sentit del tot divers en relació amb la situació anterior: ara tenia un caràcter revolucionari. Altrament, PSOE, UGT, PCE i Izquierda Republicana varen supeditar la reivindicació autonòmica a l'afany de guanyar la guerra. Això explica que no arribés a haver Estatut d'Autonomia per al País Valencià durant la guerra civil.

Setè Centenari de la Fundació del País Valencià

Els actes de commemoració del Setè Centenari de la Fundació del País Valencià per Jaume I, la importància excepcional del qual per al procés de redreçament ja havia abordat Adolf Pizcueta en un article de «La República de les Lletres», varen transcórrer en el clima d'excepció de la guerra civil. El programa ambiciós que en una situació de pau s'hauria pogut realitzar va quedar visiblement reduït a causa del conflicte bèl·lic.

La commemoració del Setè Centenari de la Fundació del País Valencià⁴¹ va ser anunciada a tots els diaris valencians; l'anarquista «Fragua Social» va ser el que va reproduir més vegades el text comú. La revista «Ateneo Popular Valenciano» va dedicar la totalitat del seu número 10 (octubre de 1938) a celebrar l'efemèride; la secció autònoma de Literatura havia suggerit ja una sèrie d'actes per la diada del 9 d'octubre que comprenien de l'organització d'un Congrés de la Llengua a la formació d'un museu de ceràmica i indústries valencianes.⁴²

El diari socialista «Adelante»⁴³ va ser el que va destacar amb més relleu la

40. Alfons Cucó, *op. cit.*, p. 32.

41. Trobarem una relació minuciosa dels actes de la commemoració del 9 d'octubre de 1938 al País Valencià a l'article de Ricard BLASCO, *Cómo se conmemoró en 1938 el VII Centenario de la Fundación del País Valenciano*, «Dos y Dos», núms. 21-22 (octubre 1976), ps. 15-16.

42. «Ateneo Popular Valenciano», núm. 2 (febrer 1938), ps. 9-10.

43. Si examinem el diari «Adelante», òrgan de la Federació Socialista Valenciana del PSOE, que va ser dirigit a partir de l'11 de febrer de 1938 pel seu ex-redactor en cap Eduard Buil observarem que la primera vegada que apareix un text en la llengua del país és a l'editorial *Valencians*, del núm. 377 (19-iv-1938). És prou significatiu que coincideixi amb l'ofensiva franquista contra Tortosa i la seriosa amenaça del Maestrat, que tenien com a objectiu final la caiguda de la ciutat de València. Aquest oportunisme del govern republicà en apellar tàcticament al sentiment nacionalista del poble valencià (en allò que BLASCO considera una «campanya de valencianització», *vid.* «Dos y dos», p. 15) es contradiu amb la despreocupació oficial pel país. Es feia una crida al poble a allistar-se voluntari per defensar el País Valencià amenaçat que acabava amb aquest crit triple: «Valencians: Visca València lliure! Visca Espanya lliure! Visca la República!» També a partir d'aquest moment comencen a aparèixer col·laboracions poètiques de Miquel DURAN DE VALÈNCIA: *Amunt els fills del País Valencià!*, núm. 445 (5-vii-1938), p. 1; *Salutació al poble en guerra*, núm. 456 (17-vii-1938), p. 1; *Demà*, núm. 464 (26-vii-1938), p. 1. De la mateixa manera, i amb els mateixos objectius, «Adelante» és l'únic òrgan periodístic que recull amb amplitud la commemoració del Setè Centenari de la Fundació del País Valencià. Una altra prova d'aquest oportunisme tàctic valencianista pot llegir-se en la següent «crida» al sentiment nacionalista, transcrita amb fidelitat a la peculiar ortografia: «¡¡¡Nets del Palleteer!!! Les nostres terres, la nostra terra a segut ametrellada per els invasors, tots units per a defendreles; Valencia mai podrà ser del extranger. ¡Valencians, tots a les armes i que el feixisme no puga posar la seva bandera en lo alt del nostre Micalet!» («Solidaridad». Portavoz del Comité Provincial del Socorro Rojo Internacional de Valencia, núm. 6, 9-vii-1938, s/p.).

commemoració. El seu titular era tan simple com contundent: «El País Valencià es va incorporar, huí fa set-cents anys, a la civilització llatina i occidental. El seu destí torna a estar en perill per la invasió de pobles estranys i pels descendents dels mateixos moros que, llavors, foren derrotats a la nostra terra.»⁴⁴ A continuació, un editorial titulat *Al cap de set segles*, redactat potser per Eduard Buil, formulava una afirmació del País Valencià com a «nacionalitat espanyola» específica i l'esperança que la victòria republicana faria possible, sense separatismes ni ruptures, una estructura federal d'estat (els exemples de l'URSS i de Mèxic, les nacions que varen ajudar més la República, són prou eloqüents) que reconeguera la personalitat pròpia dels diferents pobles d'Espanya. Aquest sentiment nacionalista era, per a l'editorialista d'«Adelante», «més bé llibertari i francament socialista». Davant de la negació que els feixistes feien de les nacionalitats, els exemples de la «lleialtat» de Catalunya i del País Basc lluitant en defensa de la República agredida, eren invocats com a prova última que confirmava la veracitat de tals afirmacions. D'una manera fragmentària, transcriu aquelles parts de l'editorial citat que ostenten un contingut polític més significatiu: «El País Valencià és una nacionalitat espanyola que deurà tindre's en compte en la futura reconstrucció de la pàtria comú a tots els espanyols. Que huí no és moment més que de recordar-ho. Que ja no es podrà sentir a Espanya cap sentiment disgregador, perquè la guerra ha fundit a tots els espanyols en la més ferma unitat, mil vegades més ferma que la que imposaren per la força els reis catòlics. Entre les moltes coses que la guerra ha calibrat, és una d'elles esta del sentiment propi i espanyolíssim alhora que glatix als diferents pobles que componen la superestructura d'Espanya. Perquè, erròniament, alguns partits cregueren eixe sentiment reaccionari —quan és més bé llibertari i francament socialista (ahí està l'estructura federal dels dos pobles més avançats de la terra: l'URSS i Mèxic)—, ho miraren amb recel i les dretes el conreen en el seu profit, traicionant-lo, com sempre feren. És la guerra la que ha palesat que la Catalunya autònoma és un ferm sosté de la República, és el sentiment de respecte de l'estat republicà a la personalitat basca la que féu que aquells nacionalistes es bateren per la República. El feixisme destruí la constitució de Weimar i tota estructura d'autodeterminació, perquè es basa en una doctrina despòtica. Els facciosos odien amb major fúria les llibertats de Catalunya. I les han destruïdes allà on posaren la seua bruta planta.»⁴⁵

Un document d'enorme importància per tal de caracteritzar l'impacte minoritari i estrictament intel·lectual d'aquesta commemoració el constitueix el text de Josep Sol aparegut a la revista catalana «Meridià». Les paraules de Josep Sol palesen uns complexos històrics d'inferioritat davant del Principat que, instrumentalitzats per una dreta provincialiana, han produït un anticatalanisme irracional que avui és component medullar del pseudo-valencianisme del nostre «búnquer-barraqueta».⁴⁶ El text, que, al meu entendre, mereix tota l'atenció, alludeix a la publicació del poema de Miquel Duran, *Mare Terra*, en data tan assenyalada:

44. «Adelante», núm. 530 (9-x-1938), p. 1.

45. Sobre la premsa valenciana durant la guerra civil pot consultar-se el treball, no gaire reeixit, de Joaquim TOMÀS VILLARROYA, *La premsa de Valencia durante la guerra civil (1936-1939)*, «Saitabi», núm. 22 (1972), ps. 87-121.

46. Sobre l'anticatalanisme valencià, escriu Cucó que és «l'inici del valencianisme polític el que l'estimula i l'engresca. L'anticatalanisme és, doncs, al seu origen, una ideologia defensiva, i de defensa —d'autodefensa— de la classe dominant», a *Dinàmica dels Països Catalans: Una perspectiva valenciana*, dins *Treballs de sociolingüística catalana*, núm. 1 (València 1977), p. 36.

«He tingut interès a fer-lo conèixer, a enviar-ne retalls als amics. En canvi, els valencians sembla que no se n'hagin adonat. I això que la immensa majoria de la nostra Brigada la componen valencians. — I és que viuen encara en ple provincianisme. Menyspreen, i amb raó, la seva llengua adulterada, però en lloc de purificar-la, quan volen dir coses importants, o que a ells ho semblen, molts empren el castellà. I això ho fan passant lamentablement d'una llengua a l'altra. Després de pensar-hi molt, he arribat a la conclusió que si el valencià veritable, parlat o escrit, els molesta, és perquè s'adonen de la seva identitat amb el català. Ells creuen, per contra, que existeix una llengua valenciana, diferent de la catalana. I el cas és que aquesta suposada llengua està formada pels barbarismes castellans més esgarriuosos. Per exemple, creuen que és valencià "agüelo", en lloc d'"avi"; "menejar", en lloc de "mourre"; "llavar" (*lavar*), en lloc de "rentar". etc. — Existeix, de fet, una posició de recel respecte dels catalans, entre els valencians. És una cosa que en l'any que porto entre ells, he pogut constatar a bastament. I això que he procurat no ferir mai la seva susceptibilitat. De vegades aquest recel va acompanyat d'una certa gelosia. Un dia, un company valencià, pretenia que el llibre del Consolat de Mar havia sortit de València, pensant que jo hi discutiria (...). Creiem que els vostres Ausiàs March i Jordi de Sant Jordi, com el mallorquí Ramon Llull i el cronista català Muntaner, són exponents d'una mateixa cultura i connacionals. Cultura, que tot i haver tingut una renaixença simultània en totes les terres de parla catalana, només en les del Principat ha anat acompanyada de la deguda acció política.»⁴⁷

La literatura valenciana durant la guerra civil

Els tres anys de guerra civil varen representar una sequera quasi absoluta per a la literatura valenciana. En prologar un dels escassos llibres de poemes apareguts durant el període, Carles Salvador escrivia amb lucidesa i amargor: «Recordem abans de res que de *La joia del vers festiu a Rialles i plors* van dos anys, els dos anys de guerra i de revolta actuals, i que són dos anys quasi bé perduts per a la literatura valenciana. Què s'ha pogut publicar? Dues obres, minses, de prosa poètica que han circulat poc. Ara, aquest. En veritat: els preus elevadíssims que han assolit el paper i la mà d'impremta fan més que impossible les edicions valencianes que, per altra part, no han tingut l'ajut dels organismes oficials. Amb açò bé es comprendrà que els originals dels nostres escriptors se guixquen als calaixos de les taules, mentre que tant de paperam, flor d'un dia, haja omplit i reomplit les parets, l'asfalt dels carrers de la ciutat.»⁴⁸

47. Josep SOL, *El setè centenari del País Valencià*, «Meridià», núm. 46 (26-xi-1938), p. 2. Antoni ROVIRA I VIRGLI recorda aquesta commemoració a *València nostra*, «Revista de Catalunya», núm. 90 (set. 1938), ps. 3-6. ROVIRA afirma que «el Principat, el País Valencià i les Illes són, com un poeta de València va dir, "tres branques d'un sol arbre"», i sobre el suposat imperialisme català afegeix: «En dir "València nostra" els catalans de la Catalunya estricta no volem dir que en siguem senyors. València és nostra com nosaltres som de València, perquè tots plegats som fills de la mateixa sang, de la mateixa història, de la mateixa llengua, de la mateixa mar, del mateix esperit» (p. 5).

48. Carles SALVADOR, *Pròleg a Josep CALPE DE SABINO, Rialles i plors* (València 1938), p. 8. L'edició d'aquests poemes «populars» i «festius» va ser sufragada pel mateix autor. En un altre ordre de coses, la millor antologia de poesia catalana de la guerra civil i de la resistència antifranquista és la publicada per Stephen CARTWRIGHT, pseudònim de Joaquim MOLAS, *Poesia catalana de la Guerra d'Espanya i de la Resistència* (París 1969), *vid.* per a la guerra les ps. 43-85 en particular. Existeixen molt pocs estudis sobre la literatura catalana

No hem d'exagerar la quantitat d'originals que podien dormir als calaixos. En rigor, només *Carassa i Minerva*, d'Enric Navarro i Borràs, va quedar en premsa com a tercer volum de la col·lecció «L'Espiga». Ni revistes ni periòdics no donen cap indici que permeti de suposar un tant per cent elevat de títols per editar. La feblesa de la literatura valenciana, la dispersió de la minoria intel·lectual, les condicions materials adverses, la inexistència d'un públic lector,⁴⁹ situen en la seua exacta realitat l'impacte minoritari i quasi merament testimonial de l'activitat creadora valenciana durant la guerra civil.

En un dels pocs treballs publicats sobre la poesia valenciana dels anys trenta, Josep Iborra defensa l'absència d'una poesia política valenciana, absència que resulta encara més sorprenent si considerem els anys de la guerra civil. A part que Iborra no clarifica la seua concepció de la «poesia política» (¿no ho era la de Josep Maria Bayarri des del conservadorisme tradicionalista?), el que sembla clar és que, al seu article, la «poesia política» és patrimoni de l'esquerra i afer d'interjeccions pamfletàries. En efecte, comparant la poesia en llengua castellana, no hi va haver en la poesia valenciana cap Pla i Beltran ni cap Alberti, ni es va poder publicar cap *Romancero de la Guerra Civil*. Però, amb tot i que això és cert, no es pot inferir categòricament una generalització inexacta sobre el caràcter «apolític» de la poesia valenciana.⁵⁰ ¿Com podríem qualificar, aleshores, la poesia civil de Miquel Duran de València, recollida en el seu llibre *Guerra, Victòria, Demà?* O els «cinc poemes de la guerra» de Carles Salvador? Resulta que la ben escassa poesia publicada és poesia clarament «política», escrita per poetes valencians compromesos en la lluita antifeixista i, a més, en la llengua autòctona. I no podem, sota cap concepte, oblidar que el fet d'escriure en la nostra llengua era, considerat el context sociològic, un fet inequívocament «polític». Que el «polític» i el «popular» no coincidissin ja és tota una altra qüestió: «El fervor nacionalista, per exemple, no era viscut pel poble, i restava en estat latent. La publicació d'uns versets polítics en català, tampoc no era massa factible, perquè el poble estava enquadrat dins organitzacions que utilitzaven el cas-

durant la guerra civil; pot consultar-se l'article del mateix Joaquim MOLAS, *Notícia de la literatura catalana relativa a la Guerra Civil espanyola*, «Revista de Catalunya», núm. 106 (1967), ps. 63-69. La literatura mallorquina ha merescut recentment una major consideració bibliogràfica, sobretot a través de les pàgines de la revista «Randa»; Damià FERRÀ-PONÇ és autor d'un extens treball sobre *Cultura i política a Mallorca*, la segona part del qual es refereix a *l'Art i literatura durant la guerra civil (1936-1939)*, «Randa», núm. 3 (1976), ps. 71-106; Damià FERRÀ-PONÇ i Andreu TERRADES són autors de *Poètica i plàstica de la guerra civil a Mallorca (1936-1939)*, «Randa», núm. 4 (1976), ps. 172-212, amb una extensa antologia de poemes falangistes d'escriptors mallorquins; Josep MASSOT i MUNTANER ha aplegat també una antologia de textos poètics i assagístics que testimonien l'existència d'un pensament i d'una literatura antifeixistes a Mallorca, *Testimonis de la guerra i de l'exili a Mallorca*, «Randa», núm. 4 (1976), ps. 217-233. No podem oblidar la revista «Mallorca Nova» com a òrgan d'expressió de la intel·ligència mallorquina antifeixista. Ricard BLASCO ha preparat un treball sobre *El valencianisme cultural durant la guerra civil (1936-1939)*, que eixirà en el primer número de la nova revista «Tres i Quatre».

49. Una dada eloqüent d'aquest desert de lectors és la xifra del tiratge dels llibres de Ricard Blasco i de Carles Salvador a la col·lecció «L'Espiga». Tots dos volums, editats a la Tipografia Moderna del carrer de les Avellanés, varen comptar amb 250 exemplars d'edició «popular» i 30 d'edició d'autor.

50. Ricard BLASCO cita Pep i Batiste Conca com a poetes populars polítics a *Poesies satíriques valencianes*, «Serra d'Or», núms. 226-227 (juliol-agost de 1978), ps. 45-49 i en la seua antologia (en premsa) *Poesia política valenciana*, que ve a ser la refutació contundent de la tesi d'Iborra. BLASCO menciona amb exactitud una característica de la nostra política: «Si els nostres poetes haguessin caigut aleshores en el popularisme procliu al barroerisme de l'Alberti dels versos contra Gil Robles ens hauria semblat un retrocés al pitjor valencianisme faller.»

tellà. Només la circulació oral o, en tot cas, el llibret de falla aportaria alguna cosa en aquest sentit.»⁵¹

La secció d'Arts Plàstiques de l'Aliança valenciana va organitzar en 1937 la «plantà» de *Quatre Falles Políticas*, subvencionades pel ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, amb la intenció de recuperar el «sentit popular i revolucionari» de la festa. Una breu polèmica sobre la inconveniència de celebrar-les en una reraguarda que la propaganda franquista ja denominava «*Levante feliz*», va acabar amb la prohibició per part de l'alcalde de València que les falles esmentades es plantessin en la seua demarcació. Josep Renau, aleshores director general de Belles Arts, va encetar la polèmica amb un esplèndid article sobre el sentit tradicional de les Falles. Denunciava el caràcter mercantilista i turístic de la festa, desnaturalitzada per la classe dominant valenciana fins a fer-li perdre la capacitat crítica i el valor com a element de primer ordre d'una cultura popular valenciana, i recordava l'origen de la festa, lligada al gremi dels fusters, i el caràcter catàrtic d'un foc que anihilava tots els dimonis collectius que l'artista popular creava com a expressió de la consciència colectiva d'un barri. Aquest sentit crític i popular calia recuperar-lo, i la conjuntura de 1937 semblava idònia per a una política cultural conseqüent:

«El pueblo necesita hoy más que nunca de las fallas, porque en su lucha por una vida mejor se apoya en su tradición histórica, en la salvación de sus valores ancestrales. Y más aún cuando estos valores pueden esgrimirse como armas eficaces para su victoria (...). Esa genuina agudeza crítica del pueblo valenciano debe encontrar el cauce para su proceso ulterior, la razón de su continuidad, en el desarrollo y transformación dialéctica de sus formas nacionales de expresión, adaptándolas al sentir de las nuevas masas que maduran su conciencia histórica y política. Y la potencia funcional de las fallas, como instrumento para reforzar este proceso creciente, es de primer orden en la lucha revolucionaria de estos tiempos. Mayormente eficaz que cualquier otro medio de propaganda gráfica, porque habla a un pueblo con lengua de su propio temperamento, con palabras plásticas de regusto familiar, de tradición auténtica, cargadas de razón (...). Que este año histórico las llamas populares de Valencia reivindicuen su sentido de antaño.

»Que el fuego simbólico aniquile lo que la crítica del pueblo condena con su fallo inapelable.

»Y si las pavesas de nuestras fallas contribuyen a acelerar la victoria española, del montón de todo lo destruido, de todo lo negativo y antipopular abrasado, surgirá el milagro de nuestra libertad consolidada, la realidad tangible de nuestra cultura nacional salvada para siempre.»⁵²

Aquest mateix intent polític de fer servir la festa com a forma popular de propaganda el defensava la secció d'Art Popular del Sindicat de Professions Liberals CNT-AIT, amb la precisió que no es tractava de celebrar inconscientment la festa en la reraguarda, sinó d'instrumentalitzar-la com a forma popular de propaganda republicana.⁵³ A desgrat de la prohibició oficial, la revista «Nueva

51. Josep IBORRA, *La poesia política valenciana, 1930-1939*, «Arguments», núm. 1 (1974), ps. 191-199, la citació correspon a la p. 192.

52. Josep RENAU, *Sentido popular y revolucionario de la fiesta de las fallas*, «Nueva Cultura», núm. 1 (març 1937), s/p. Text reproduït a Josep RENAU, *La batalla per una nova cultura*, ed. cit., ps. 119-126.

53. «Adelante», núm. 28 (5-III-1937), p. 4. Al núm. 83 (8-V-1937), p. 2, se'ns informa

Cultura», que havia editat el llibret de falla amb el títol prou significatiu d'*Els enemics del poble a l'infern*,⁵⁴ recollia amb gust la notícia que els combatents valencians del batalló Juan Marco⁵⁵ varen plantar i cremar una falla al front de Granada, d'on dedueïen el plantejament purità i equivocat que havia provocat la prohibició: «Si ací a la reraguarda hi hagut qui s'ha esquinçat les vestidures escrivint del afront que representaven les falles de l'*Aliança* per als nostres soldats, els nostres combatents davant Granada, ens responen eloqüentment, en nom propi i en el dels seus companys de Pozoblanco, Toledo, Madrid i Terol.»⁵⁶

Com a introducció al llibret de falla *Els enemics del poble a l'infern* figurava un assaig teòric d'Emili Gómez Nadal en el qual posava de relleu el caràcter crític de la tradició popular fallera, impregnada, en 1937, d'una intenció anti-feixista i d'un impuls catàrtic de denúncia política: «Desenmascarar la "quinta columna", els emboscats de tota classe; acusar el cinisme agressiu del feixisme internacional, de bracet amb el "nazional"; traure a la vergonya pública tots els que encara en estos moments tràgics voldrien nadar i salvar la roba; convèncer a les democràcies dubitatives del suïcidi que representa el mantindre's pasivament davant les provocacions xantagistes del feixisme... Aquestes són, renovades, les tasques de les falles d'enguany (...). Enguany les falles de sant Josep seran ja la foguera purificadora on creme i es destrueixca el feixisme i amb ell tota la cohort de misèria, injustícia i barbàrie que l'acompanyen com "atributs" intransferibles.»⁵⁷ El «llibret de falla» l'havia escrit Quiquet, pseudònim del poeta Francesc Almela i Vives, autor també dels versos de l'*Auca de les Falles*, il·lustrada amb dibuixos de Gori Muñoz. Regino Mas, un dels artistes fallers més coneguts, va ser l'encarregat de realitzar els «ninots». La condició popular de la festa i de l'artista eren reivindicades per la musa fallera en versos del «llibret»:

Ni en museus, ni en les vitrines,
ni en llibres d'erudició,
cap nostre art, qu'és del carrer i del poble
per dret propi i tradició.
Trebballadors de les falles,
artistes treballadors,
ajudem, trencant cadenes,

d'una exposició antifeixista d'art faller als locals del mencionat Sindicat de Professions Liberals CNT-AIT de València. Per contra, el març de 1938 la situació militar adversa anul·la qualsevol possibilitat de celebració de la festa: «*Hoy no tenemos tiempo. Los artistas dibujan carteles de guerra y los poetas de "falla" escriben series épicas de combate. Hoy no tenemos tiempo*», llegim a *Tal día como hoy... Hemos de plantar una falla*, «Adelante», núm. 351 (19-III-1938), p. 1.

54. Es tracta d'un número extraordinari de «Nueva Cultura» (1937), no recollit en la reedició facsímil d'aquesta revista, però editat a part enguany a València. Sobre les falles de 1937, poden consultar-se els articles de Ricard BLASCO, *Las «Fallas» de la Guerra Civil*, «Tiempo de Historia», núm. 41 (abril 1978), ps. 64-69, i M. GARCIA, *Las Fallas de la Guerra*, «Valencia Semanal», núm. 14 (12/19-III-1978), ps. 34-37.

55. Juan Marco Martín, jove tinent mort al front de Terol i que va donar nom al batalló valencià. Segons el tema tòpic de la mort fecundant, tan característic de la poesia de la guerra civil espanyola, el poeta comunista valencià Pasqual PLA I BELTRAN va escriure un *Romance de Juan Marco Martín, muerto en el Frente de Teruel*, aplegat al *Romancero de la Guerra Civil Española* (Milà 1966), reprint de l'edició de 1937 feta per l'editorial Feltrinelli, ps. 201-202.

56. *Enguany les falles s'han plantat fora del terme*, «Nueva Cultura», núm. 2 (abril 1937), p. 17.

57. *Els enemics del poble a l'infern* (València 1978), s/p.

a la humana condició
qu'en Espanya vol ser lliure
alçant els punys amb raó.⁵⁸

Acompanyaven el text fotografies de Josep Renau, il·lustrades amb un peu que explicitava el caràcter antifeixista de les Falles de 1937; en aquest peu Renau aprofitava les consignes finals del seu article *Sentido popular y revolucionario de la fiesta de las fallas* ja citat:

«Que les flames populars de València reivindiquen el seu sentit revolucionari d'antany.

»Que el foc simbòlic aniquile als enemics del poble, als que la crítica popular condemna amb la seua sentència inapelable.

»I si les cendres de les nostres falles contribueixen a accelerar la victòria de l'Espanya antifeixista, del munt de tot lo negatiu i antipopular, abrasit, sorgirà el miracle de la nostra llibertat consolidada, la realitat triomfant de la nostra cultura nacional, salvada per a sempre.»⁵⁹

Recuperar aquest sentit popular i crític de la festa fallera era una fita més en el procés de redreçament de la cultura valenciana, l'oportunitat històrica del qual, en 1937, no va ser desaproveitada.

La col·lecció «L'Espiga» de l'Aliança valenciana

Només van aparèixer dos llibres en la col·lecció «L'Espiga», creada per tal de publicar-hi la literatura de creació en llengua autòctona produïda pels membres de l'Aliança valenciana. El primer, *Elegia a un mort*, de Ricard Blasco, és una prosa lírica breu, dins la tradició neoromàntica, encara que imatges de caire surrealista acumulades en ràpides enumeracions caòtiques són un eficaç vehicle expressiu de l'emoció elegíaca pel combatent mort. Dividida en sis fragments, l'elegia es construeix temàticament a l'entorn de la mort fecundant (el text és introduït pel vers de Jordi de Sant Jordi «Ara em content de ço que em fa tristura») i aconsegueix un resolut caràcter moral i «exemplar», és a dir, esdevé símbol de l'ètica col·lectiva que portarà fins a la victòria, de la qual és exemple aquest combatent caigut: «Sobre el teu cos desquallat amb les galtes vermelles, replè de cànctics, abraonat bocaterros als neguits de la terra, indolentment perdut entre un foll boscatge d'assutzenes, que té un fil d'atzur entre els ulls i una supervivència olímpica a dintre del seu si, que creix fantasmagòricament amb un serè posat de déu (...) he vist posar-se l'arrel feconda del pervindre.»⁶⁰ El caràcter «exemplar» del combatent caigut es converteix en estímulo de lluita i promesa de victòria final per a tots: «Puges i vas pujant sobre la nostra angoixa, mentre un frec culpador ens besa el nostre front, mentre un colp impensat passa el pou de l'oblit i cria la sentor endolada i amara el teu record d'estanys barrejats amb les fraures. Però un crit ve i refà la nostra agonia: el crit indestriat de la teua mirada.»⁶¹ Aquest combatent caigut, «exiliat del nostre món, però present en l'avenir, amb la saba dels arbres corrent per el teu

58. *Seny popular del artista, op. cit., s/p.*

59. *Op. cit., s/p.*

60. Ricard BLASCO, *Elegia a un mort*, col·lecció «L'Espiga», núm. 1 (València 1937), s/p.

61. *Op. cit., s/p.*

cos i les banyes dels bous incitant-te», és el llevat fecundant, l'arrel vital que confereix sentit a la lluita: «De TU és d'on ens puja eixa verdor de la terra, d'herba fresca, eixa groga sentor d'esforç i amada vída; de qui ens prové el valor, la murtra i la cirera: de qui el colpidor somni no neix, puix que viu la carícia: de qui tot és vingut: l'abrandament, la força, la senyera.»⁶² Es tracta, doncs, d'una elegia joiosa, una «elegia sense cridòria, sense llàgrima, sense plor», com la caracteritza Carles Salvador en el *Senyal* que introdueix el text.

L'*Elogi de la vagància i una cua*, de Carles Salvador, segon volum de la col·lecció, és un aplec de dotze proses poètiques amb una «cua» final formada pels *Cinc poemes de la guerra*. L'*Elogi de la vagància* és una reivindicació lírica, «molt noucentista», ja ho reconeix l'autor en la nota introductòria, de la dignificació social del treball intel·lectual, qualificat com a «vagància», que cal harmonitzar amb la «feina» del treball manual. L'activitat de vagarejar, d'exercitar la intel·ligència per pur plaer mental, el joc intel·lectual i el passeig reflexiu, es combinen en el text. Hi ha trets ramonians en *greguerias* nítides («Un núvol és un pensament en l'atmosfera», «El dubte no és més que el desenvolupament d'una tempesta dintre un crani») o reflexions sobre les formigues i la mort que causa el pas del carro: «No comprenem la justícia de les formigues. Per què no se-queixen el carro, i l'assalten, i fan venjança? — Oh!, maleïdes formigues humanes que aneu al menjar o que veniu del menjar i deixeu enmig del camí i sense venjança les germanes assassinades!»⁶³ Carles Salvador reclama l'espiritualització de la vida, ascendir al cim del con: «Formigues humanes! Cal pujar a la cúspide del con; és a dir, cal espiritualitzar els afers de la vida.» L'home complet és qui combina materialisme i espiritualisme: «Pensem i mengem. Treballem i fem vagància.» El *Senyal* introductori de Navarro i Borràs situa l'obra en el context de la guerra civil i de l'exemplaritat ètica amb què cal llegir la prosa *vaga*: «El vell exemple de Sòcrates aprenent una tonada musical hores ans de prendre la cicuta el superen els nostres combatents. Ambdós, Sòcrates i el milicià, amb sa indiferència davant la mort: l'afirmació de la dignitat humana són l'Ideal.»⁶⁴ Val la pena de remarcar el caràcter líric i «extravagant» d'aquestes proses poètiques, que accentuen el caràcter específic de la literatura valenciana, reclosa en uns límits minoritaris asfixiants. Vista des d'aquesta perspectiva, la literatura valenciana resulta ben diferent i anòmala, sobretot si la comparem amb la literatura castellana, de la qual cosa els dos llibres de la col·lecció «L'Espiga» no són sinó una prova contundent.

La poesia valenciana durant la guerra civil

La «cua» poètica que completa la prosa de l'*Elogi de la vagància* de Carles Salvador la componien els *Cinc poemes de la guerra*.⁶⁵ Aquests versos encara conservaren un cert gust avantguardista («Propaganda mural»), propi d'etapes

62. *Op. cit.*, s/p.

63. Carles SALVADOR, *Elogi de la vagància i una cua*, Col·lecció «L'Espiga», núm. 2 (València 1937), s/p. *Elogi de la vagància* ja s'havia publicat a la revista «Taula», núm. 5 (febrer 1928).

64. *Op. cit.*, s/p.

65. D'aquests cinc poemes, dos es varen publicar a la revista «Nueva Cultura»: els intitulats *Cançó tendra d'hospital*, al núm. 1 (març 1937), s/p., i *Ciutat oberta*, als núms. 6-7-8 (ag.-set.-oct. 1937), s/p. *La Falla Gran* va publicar-se al «llibret» *Els enemics del poble a l'infern*.

anteriors del seu autor, però la temàtica de la guerra s'hi imposava com una realitat indefugible que determinava l'actitud antifeixista del poeta, com ara en la descripció d'un míting («Míting»), en la significació de les Falles («La Falla Gran»), en el relat d'un bombardeig nocturn («Ciutat oberta») o en l'elogi «exemplar» del combatent ferit («Cançó tendra d'hospital»).

Miquel Duran de València va publicar *Guerra, Victòria, Demà*,⁶⁶ un recull de poemes clarament polítics i antifeixistes. També la vena «populista» del «paisatgisme sentimental» s'advertia en poemes com «Mare-Terra», però s'imposava ara la poesia militant en defensa de la identitat dels pobles agredits pel feixisme («Pobles»), en defensa de la llibertat amenaçada («Llibertat»). Versos que expressaven planerament una incitació a la lluita («Juny 1938!») o un reconeixement de l'heroisme dels combatents («Salutació al poble en guerra», «Fervent homenatge als aviadors de la República»); versos que manifestaven l'esperança en la victòria («Guerra, Victòria»), la consigna resistent en la forma popular del romanç («Diuen que volen entrar»), l'elogi del milicià valencià («Lloançà del soldat valencià»); poemes que saludaven l'internacionalisme proletari («Demà»), natura i amor contraposats a la realitat de la guerra i a la mort («Amor») o l'elogi moral de l'heroisme anònim («Clam de l'heroi»). Poesia civil i militant, aquests poemes de Miquel Duran són l'afirmació política més clara d'una poesia valenciana que, encara que reduïda a la seua expressió més minsa durant la guerra civil, va mantenir el caràcter antifeixista que segellava el compromís de l'intel·lectual valencià amb el procés de redreçament aleshores amenaçat. Poemes «polítics» en el sentit ni sectari ni propagandístic que va caracteritzar l'art d'*agit-prop* o l'art d'urgència propi del moment, sinó «polítics» en el sentit d'exaltació dels valors positius de la lluita popular, inspirats en un esperit nacionalista de combatent antifeixista. Ja hem vist abans que escriure en la llengua del País Valencià era ja, en una etapa de defensa de la cultura com la que es vivia durant la guerra civil en el bàndol republicà, un fet polític. Si li afegim aquest caràcter obertament antifeixista que traspua en llegir el llibre, sorprèn l'actitud d'Iborra.⁶⁷ La possible actitud evasiva o la tebior del compromís que em sembla que

66. Miquel DURAN DE VALÈNCIA, *Guerra, Victòria, Demà* (València 1938); consta com editat en el Setè Centenari de la Lliberació de València i Fundació del País Valencià. El context de publicació del llibre no podia resultar més clarament polític. Dels 13 poemes de què consta, es varen publicar abans de reunir-los en llibre els següents: *Salutació al poble en guerra*, «Adelante», núm. 456 (17-vii-1938); *Demà*, «Adelante», núm. 464 (26-vii-1938), p. 1; i *Mare-Terra*, «Adelante», núm. 529 (9-x-1938), p. 1. Un altre poema recollit en el llibre, amb el títol de *Guerra! Victòria!*, és *Amunt els fills del País Valencià!* «Adelante», núm. 445 (5-vii-1938), p. 1, en la mateixa línia de compromís civil. L'editorial Tres i Quatre és a punt de reeditar aquest llibre, amb un pròleg de Francesc Pérez i Moragón.

67. IBORRA resulta contradictori en la seua valoració dels dos llibres. Dels *Cins poemes de la guerra*, de Carles SALVADOR, afirma: «Tampoc no hi trobem cap presa de posició política. És el tema de la guerra el que sollicita l'atenció del poeta, però no els ideals que hi estaven en joc (...). Es tracta d'una guerra vista d'una manera impersonal i abstracta, de qualsevol guerra» (*La poesia política valenciana, 1930-1939*, ps. 198-199). En canvi, Iborra sembla que reconeix de manera implícita el caràcter «polític» dels versos de *Guerra, Victòria, Demà*: «Els versos de Duran —el poeta tradicionalista— tenen un to molt diferent del que hem trobat a Carles Salvador —el poeta avantguardista. La guerra que canta Duran és una guerra ben concreta. En aquest recull exalta les virtuts dels qui combaten i els valors que defensen» (*op. cit.*, p. 199). En el cas de Salvador, en efecte, els versos no tenen un caràcter «polític» tan inequívoc, però no crec que això permeti de pronunciar-se tan rotundament com ho fa Iborra. És cert que el tema de la guerra és, en realitat, el tema genèric de la guerra, com expressa el poeta en la introducció del volum: «Si diguéssim: Ningun poeta autènticament poètic ha deixat de cantar l'autenticitat de la seua època, hauríem dit una veritat. Poeta i

es pot deduir de l'article d'Iborra mai no serveix per caracteritzar la fidelitat estricta dels nostres intel·lectuals al procés de redreçament cultural i la funció intel·lectual de defensa de la cultura que va orientar els esforços dels escriptors nacionalistes valencians durant la guerra civil. De tal manera que allò que semblava en començar la dècada una escissió poètica, acabava ara en un compromís antifeixista compartit per antics «avantguardistes» (Carles Salvador) i antics «populistes» (Miquel Duran de València), en defensa del procés de reconstrucció política i cultural del País Valencià que va protagonitzar la minoria intel·lectual durant la Segona República.

El teatre valencià durant la guerra civil

La condició de València com a capital republicana va ser la causa d'una contínua mobilitat social i d'una forta demanda d'espectacles teatrals en llengua castellana. Les obres se succeïen vertiginosament a les cartelleres, amb la intenció de satisfer les necessitats d'un públic que buscava en el teatre una evasió que el distraigués de la realitat bèl·lica. En conseqüència, el repertori del teatre representat a València durant la guerra civil ofereix un saldo favorable als sainets, comèdies, sarsueles i *varietés*, de tal manera que les obres d'agitació i de propaganda política quedaven en un segon lloc. Els mitjans materials de producció teatral eren escassos, la infraestructura no va tenir cap possibilitat de desenvolupar-se i això va repercutir en la baixa qualitat de les representacions. En judicar el to evasiu i sense qualitat de les cartelleres valencianes, Robert Marrast escriu, amb exactitud i contundència: «Fos pel que fos, fins a finals del mes d'octubre de 1937, deixant de banda algunes excepcions com els muntatges d'"El buho", la presentació de *Mariana Pineda* per Manuel Altolaguirre i l'actuació de "La Barraca", podem afirmar que a València no hi ha teatre de qualitat, i encara menys teatre de guerra i d'actualitat.»⁶⁸

ciudadà: Home! Poeta i ciudadà: acció i reacció dins l'ambient bèl·lic: càntic, plor, llaor, crit hòrrid, desfermat... o bé tendra veu rítmica, a mitja veu, tremolosa veu de dolor, de com-planta... — La guerra ha dictat, en el fons del cor del poeta, el ritme de la paraula viva: valenciana, poètica. — Poemes de guerra, doncs. La Guerra —el que la guerra té d'humà i d'antihumà— ha esbatussat l'ànima del poeta, ciudadà home de lletres.» Com a dada reveladora de la intemporalitat temàtica, resulta significatiu que el poema «Baixa», publicat a «Nueva Cultura», núm. 3 (maig 1937), p. 13, sigui un dels poemes ja publicats a la sèrie *Poemes de la Guerra Gran*, del polèmic llibre de 1929, *Vermell en to major*, ps. 65-66. Però aquesta consciència civil de Carles Salvador, de la seua condició explícita de «ciudadà home de lletres», és la que el duu al compromís de tractar la temàtica intemporal de la guerra des d'una actitud antifeixista ben concreta, com a membre de l'Aliança valenciana, escrivint poesia en la llengua del país. Un caràcter polític gairebé idèntic posseeixen altres poemes publicats durant la guerra civil. Té caràcter patriòtic, per exemple, el poema *A la Senyera de la Ciutat*, obra del cronista conservador Lluís CEBRIAN MEZQUIDA i publicat al núm. 10 d'*Atenco Popular Valenciano*. El poema *Nova Aurora*, «Nueva Cultura», núms. 6-7-8 (ag-set-oct. 1937), s/p, obra de Josep GONZÀLEZ MIR, reflecteix la mateixa inquietud política. Fins els versos «festius» de Josep CALPE DE SABINO paguen la seua contribució antifeixista amb un poema com l'intitulat «La Sirena» (*Rialles i plors*, ps. 112-113), del qual escriu Carles SALVADOR en la introducció: «Però els fets són forts, són punyents, són dolorosos i tu mateix, poeta del poble amb llenguatge del poble i que vas al cor del poble, has compost aquella darrera poesia "La sirena", udol del llop mecànic que anuncia la proximitat de les aus metàl·liques que escampen la mort» (*op. cit.*, p. 9).

68. Robert MARRAST, *El teatre durant la guerra civil espanyola* (Barcelona 1978), p. 201. Marrast ressalta l'esforç de la companyia de Salvador Soler Marí i Milagros Leal, preocupats per la qualitat del repertori, que representen obres de Benavente (*Los intereses creados*),

A la ciutat de València varen funcionar durant la guerra civil deu teatres, controlats per uns comitès integrats per homes de teatre «lleials» i representants dels partits polítics i de les centrals sindicals UGT i CNT. En molts casos, es varen formar companyies sindicals per a la representació d'algun gènere específic, com la Compañía Socializada de la Zarzuela Española, de la CNT, dirigida pels germans Francisco i Pascual Latorre, o la Compañía de Zarzuela del Sindicato d'Espectacles Públics de la UGT, dirigida per Vicent Sempere, que varen rivalitzar a la ciutat d'Alacant.⁶⁹

La demanda social d'un teatre autòcton va disminuir a causa dels imperatius de la lluita; en la pràctica, es va limitar a satisfer les necessitats d'un públic compost de menestrals i llauradors de l'horta que podien triar entre una revista de varietats al ja desaparegut teatre Ruzafa, un sàinet costumista o una comèdia còmica al Nostre Teatre, veure Pepe Alba al teatre de la Llibertat o assistir al teatre Apolo a una representació de la Compañía Lirica Valenciana, dirigida per Juanito Martínez. En línies generals, el repertori del teatre valencià no va experimentar innovacions remarcables, i va discórrer pels camins de la tradició «còmica» més ortodoxa, encara que, contaminada per les circumstàncies polítiques, aquesta derivés, en ocasions, cap al sàinet d'actualitat o la propaganda política. Així, per exemple, el popular Paco Barchino escrivia una «revista sense música» intitolada *Valencia a palpes*, que va aconseguir les cent representacions. Estrenada el 30 de desembre de 1936 al Nostre Teatre per una anomenada Compañía Cooperativa Integral de Comedias Valencianas que dirigia Vicent Mauri, l'obra acabava amb una exaltació del frustrat Estatut d'Autonomia del País Valencià.⁷⁰ Però, davant d'aquests «sainets d'actualitat» com *Els fills del poble*, del mateix Paco Barchino, o la comèdia d'enfrontament ideològic i generacional escrita per Julià Ribas i titulada *Avant, sempre avant!*, imposava la seua hegemonia el repertori tradicional valencià, amb títols tan expressius del tipus d'obra representada com ara *Vull divorciar-me*, *Deixa'm la dona*, *Pepet*, *Pobrets però honraets* i un etcètera molt llarg. El redreçament teatral valencià era molt problemàtic

Calderón (*El alcalde de Zalamea*), Shakespeare (*Hamlet*, «l'únic drama de Shakespeare que, segons les nostres notícies, ha estat representat a Espanya durant la guerra civil»), *op. cit.*, p. 201. A partir del 15 d'octubre de 1938 passen a denominar-se Compañía Oficial de Arte Dramático, subvencionada pel ministeri d'Instrucció Pública, i que estrena una adaptació, a càrrec de Diego San José, de la *Fuenteovejuna* de Lope, la primera representació de la qual és dedicada a Margarida Xirgu. Al marge d'aquest criteri qualitatiu de Marrast, heim de fer menció del nom de Max Aub, la condició del qual com a director del grup El Buho i com a autor de força obres de «teatre de circumstàncies» (*Pedro López García, Las dos hermanas, Fábula del bosque. Por Teruel, ¿Qué has hecho hoy para ganar la guerra?, Juan ríe, Juan llora*, aplegades ara en un volum de *Teatro completo*, Mèxic 1968), converteixen l'escriptor socialista en un dels homes de teatre més coneguts a la ciutat de València durant els anys de la guerra. Un testimoni autobiogràfic de la seua activitat teatral a València en aquest període el trobarem a la primera part de la seua novella *Campo abierto* (Mèxic 1951), on ens narra la reorganització dels teatres locals per les centrals sindicals UGT i CNT, el sistema d'exploració en règim de cooperativa dominant aleshores i les dificultats de creació d'un repertori *a la altura de las circunstancias*.

69. Aleshores es varen formar moltes altres companyies al País Valencià. A Monòver treballaven els grups Aida Lafuente i García Lorca; a Elx, el Grupo Artístico Proletario; a Alcoi, La Farándula; a València, les Joventuts Socialistes Unificades varen organitzar el grup La Carátula. També a Monòver, la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament (FETE), sindicat d'ensenyants de la UGT, va organitzar un Grupo Artístico Infantil. Per a una història del teatre al País Valencià durant la guerra pot llegir-se la veu *Teatro* de la *Gran enciclopedia de la Región Valenciana*, vol. 11 (València 1973), p. 175 sobretot, redactada per Ricard Blasco i Vicent Moncholí.

70. Segons l'*Almanaque de «Las Provincias» para 1940* (València 1939), p. 223.

i complex i, amb tot i la manca d'estudis monogràfics que abastin la seua realitat, podem afirmar que el teatre valencià de l'època de la República va discórrer pels camins tranquils de la tradició teatral més tòpica, entre el sainet costumista i la comèdia «còmica», sense innovacions ni propostes dramàtiques renovadores, i sense prou vitalitat per trencar els discs provincians i localistes, ni tan sols a través de traduccions.⁷¹

Repressió i ruptura del procés de redreçament

Quan, el 30 de març de 1939, les tropes del general Aranda varen entrar a la ciutat de València, l'exili, el camp de concentració, la presó o l'afusellament es varen convertir en les primeres experiències dels valencians vençuts.⁷² El procés de redreçament va patir una interrupció violenta: quaranta anys de repressió va ser el preu imposat pels vencedors. Però, és clar, hi havia valencians «vencedors»; existia Lo Rat-Penat com a reserva espiritual dels valors valencians i, no per casualitat, una de les primeres visites oficials del general Aranda va ser a la citada institució.⁷³ Com un símbol lluminós, l'estàtua de Teodor Llorente, «*derribada durante el dominio rojo por unos malos patriotas*»,⁷⁴ seria tornada a lloc amb tots els honors «patriòtics» per acord de l'ajuntament en sessió celebrada el 7 d'agost de 1939. Els poetes del primers Jocs Florals varen recuperar de pressa i corrent la tradició poètica llorentina en poemes d'un vol imaginatiu arran de flors naturals⁷⁵ i institucions culturals de la glòria d'un Centre de

71. A tall d'excepció mencionem la traducció que fa Enric BELTRAN de *Nuestra Natacha*, d'Alejandro CASONA. *Nuestra Natacha* va estrenar-se al Nostre Teatre el 10 de setembre de 1936 sense aconseguir massa èxit; Marrast precisa que l'obra va ser dirigida per Vicent Mauri i interpretada per la companyia de comèdies valencianes de Carme Nieto i Pilar Martí (MARRAST, *op. cit.*, p. 194). Em consta que Ricard Blasco prepara un treball sobre el teatre valencià durant la guerra civil, que omplirà un altre buit bibliogràfic.

72. Cf. Max AUB, *Campo de los almendros* (Mèxic 1968). En aquesta obra Aub conta els últims dies de la guerra a València i Alacant. Sobre la repressió posterior, E. CERDAN TATO ha publicat ara *La lucha por la democracia en Alicante* (Madrid 1978).

73. «*El capitán general don Antonio Aranda visitó Lo Rat-Penat. Tras una salutación del presidente, señor Casanova Dalfo, leyeron poesías los señores Monmeneu, Asíns, Morante y Ortín, y pronunció un discurso el señor Calatayud Bayá. El general Aranda pronunció sentidas palabras de cariño a Valencia*» (*Almanaque de «Las Provincias» para 1940*, p. 178).

74. *Op. cit.*, p. 179.

75. Poden llegir-se a l'*Almanaque* suara mencionat les composicions *Rapsòdia d'Amor*, de Jesús Morante Borràs, premiat amb el Gessamí d'Or, i *Captiveri*, de Josep Monmeneu i Gómez, Flor Natural (ps. 245-249 i 283-286 respectivament). Sobre els Jocs Florals de Lo Rat-Penat de 1939 pot llegir-se una crònica anònima publicada al mateix lloc (*Lo Rat-Penat*, ps. 289-293), un prodigi de carrincloneria i convencionalisme social; entre els premiats trobem els noms d'Enric Duran i Tortajada, Enric Soler Godes, Carreres Zacarés i Josep Corts Grau, per citar-ne alguns només (p. 292). Sobre les vinculacions entre ratpenatisme i franquisme és prova contundent aquesta notícia de la celebració dels Jocs Florals de 1940: «Fou el poeta En Josep Calatayud Bayá, que va escollir com a regina a la senyoreta Carmen Franco Polo, filla del cap d'estat, el general Franco, i en fou mantenidor l'illustre periodista valencià En Martí Domínguez Barberà, el qual, amb la seua florida oratòria, va saber cnllaçar, una vegada més, la tradició floralasca dels temps actuals a la d'èpoques pretèrites. En aquest any 1940, a poc a poc "Lo Rat-Penat" anà reanimant les seues acostumades activitats: el concurs de "llibrets de falla" per sant Josep, la vetlada de la Verge dels Dolors, el sorteig de "mones" dels "Gloriosos" del dia de Glòria, el concurs de "milacres" de sant Vicent, vetlada d'inauguració de curs el 9 d'octubre, en commemoració de la conquesta de València...», escriu Antoni IGUAL I UBEDA, *Història de Lo Rat-Penat* (València 1959), p. 108. El sentit de recuperació de la tradició jocfloralasca i una política cultural valenciana basada en la

Cultura Valenciana varen tenir les mans lliures per desenvolupar, al llarg de quaranta anys, tota la seva increïble capacitat de *coentor cultural*. El 15 d'abril de 1939, el diari «Las Provincias» reprenia la seua implacable singladura conservadora, alhora que el diari «Levante», com el seu nom indica, esdevenia portaveu *azul* del llevantinisme mediterrani que homes com Federico García Sanchiz, d'un valencianisme tan castís, volien lluir *españolando* pertot arreu.⁷⁶ Es va celebrar com pertocava la Commemoració del Setè Centenari de la Conquesta de València,⁷⁷ mentre la pietat popular del nacional-catolicisme valencià recuperava la tradició dels *milacres* de sant Vicent Ferrer, els primers dels quals es representaven el 17 d'abril de 1939 als altars del Mercat i del Tros-Alt. Es varen inaugurar exposicions artístiques com les intitolades Martirio del Arte Liberado o l'Exposición de Dibujo, Acuarela y Grabado Mediterráneo. El mateix mar Mediterrani era «alliberat» en un romanç falangista de Rafael Duyos, *cara al sol y a un mar «azul de camisa nueva»*.⁷⁸ La vida ciutadana recuperava el ritme dels «vencedors», i aquests començaren a canviar els rètols dels carrers.⁷⁹ El degà de la facultat de Filosofia i Lletres de València, Francisco Alcayde Vilar, dissertava sobre *El concepto de nación en José Antonio* en inaugurar solemnement el nou curs acadèmic. Salvador Carreres Zacarès era nomenat cronista oficial de la ciutat a la mort de Luis Cebrián Mezquita. La ciutat, en suma, dormia, felix

instrumentalització de les falles, els miracles de sant Vicent Ferrer i poc més, marquen la ruptura del procés de redreçament i la submissió cultural valenciana sota el franquisme, l'estudi de la qual donaria, per cert, una autèntica antologia de noves *memòries de la coentor*.

76. El 30 de setembre de 1939 va tornar Federico García Sanchiz a València; el primer que va fer en arribar va ser una visita a la Verge dels Desemparats. Després, va ser nomenat, de manera successiva, regidor honorari de l'ajuntament de la ciutat, soci d'honor de l'Associació de la Premsa i, en fi, va rotular-se amb el nom pompós d'avinguda del donzell Don Felipe García Sanchiz l'avinguda popularment coneguda com del Port, que encara avui posseeix de manera oficial el nom susdit. García Sanchiz va participar, òbviament, en la commemoració, «*que ahora se llevó a cabo dignamente*», del Setè Centenari, amb una conferència al Paranímf de la Universitat Literària, formant part d'un cicle organitzat pel Cento de Cultura Valenciana en el qual, entre d'altres personalitats valencianes, varen intervenir don Guillermo Hijarrubia, el senyor baró de San Petrillo, don Vicente Ferrán Salvador, don Francisco Martínez y Martínez (que ja havia recuperat la seua biblioteca cervantina), el crític musical i escriptor don Eduardo López Chavarrí (col·laborador també de «Las Provincias»), don José Calatayud Bayá, don Rafael Calvo Soler, don Juan Beneyto Pérez i el Marqués de Lozoya: «*Su charla con motivo del Centenario de la Conquista (...) fue una oración repleta de esencia valenciana*» (*Almanaque*, p. 184).

77. Vid. R. GAYANO LLUCH, *Commemoración del VII Centenario de la Conquista de Valencia*, dins *Almanaque*, ps. 561-567. La professora de música del Conservatori municipal, Lolita Soriano Raga, va compondre una marxa, en ocasió del Centenari, intitolada *Nostra Senyera* (*Almanaque*, p. 239).

78. Rafael DUYOS, *Romances de la Falange* (Valencia del Cid 1939). El vers citat pertany al *Romance de Valencia* (*Mar Mediterráneo*), que ocupa les ps. 115-118, i del qual transcriu dos fragments prou significatius:

Las gentes del Cabañal / iban, pálidas de chekas, / por la orilla de la playa / mirando la mar sin verla... / ¡Si no estaba! ¡Si no estaba! / ¡Si la mar, la mar no era! / ¡Y pensar que por allí / vino la gracia de Grecia, / la verde rama de Roma / y el mismo Dios, a Valencia! (...)

¡Y de pronto, los clarines / vienen rasgando tinieblas! / ¡La piedra para los yugos! / ¡El aire para las flechas! / ¿Quién nos grita que cantemos? / ¿Quién nos habla y nos ordena? / ¡Cinco rosas por la mar, / por el aire y por la tierra! / ¡Mediterráneo a la vista! / Azul de camisa nueva / —como la cantan los himnos— / la mar se viste de fiesta... / Los hombres de la Falange / la descubren y recrean.

79. En sessió celebrada per l'ajuntament el dia 27 de novembre de 1939 va acordar-se que les places de Vinatea i de la Regió Valenciana tornessin a denominar-se de la Verge i de la Reina. Cf. *Almanaque*, p. 189.

i confiada, perquè la nit del 26 d'abril de 1939 «*los serenos volvieron a dar la voz de Ave Maria Purísima antes de cantar las horas*».⁸⁰

Començava la història del valencianisme franquista, la dependència i el sucursalisme de la classe dominant autòctona davant del *Nuevo Estado*. Començava la llarga història del sucursalisme cultural *madrileñista* del búnquer-barraqueta valencià, que, durant els quaranta anys de la dictadura franquista, seria l'expressió objectiva de la claudicació sucursalista de la classe dominant del país, la qual, en veure's desprotegida en 1975 a la mort del general Franco, no va dubtar gens a ressuscitar la dextral de guerra de l'anticatalanisme a través de polèmiques vergonyants destinades a «*ofrendar nuevas glorias a España*». L'opressió nacional i de classe era, així, dissimulada en un espectre social d'histèria i d'autodefensa, on l'«avantguarda intel·lectual» ha sembrat «franges blaves» i llengua «valenciano-mossàrab» per tal d'intentar treure el major profit d'una confusió deliberada. Aquest *castellano-madrileñista* búnquer-barraqueta intel·lectual, entossudit (és, al cap i a la fi, hereu del «*¡Muera la inteligencia!*»)⁸¹ a no admetre criteris científics i racionals que fins la Real Academia de la Lengua Española va exposar en el seu moment, «mossàrabs» valencians del *regionalismo bien entendido* i de la franja d'un blau tan intens com les seves idees polítiques, tampoc no van llegir, «*Porque desprecian cuanto ignoran*», el que una persona tan poc susceptible de dubte com Vicent Salvà va escriure en la presentació del poema *Lo somni*, del seu besavi Vicent Salvà, i en un lloc tan inequívoc com l'*Almanaque de «Las Provincias»* para 1940: «*Es de observar también que el lenguaje empleado en la poesía de que me ocupo es un valenciano bien próximo del catalán. Los términos "después", "veure" y otros, lo demuestran bien y demuestran del mismo modo la identidad de estas dos ramas del mismo tronco idiomático, más cercanas entre sí que los dialectos andaluz, aragonés, etc., del castellano auténtico. Esta ha sido siempre mi tesis y me es grato verla confirmada en el ejemplo de mi antepasado.*»⁸²

Però tot això ja és una altra història, la història del valencianisme franquista vencedor en la guerra civil.⁸³ Allò que ens importa ara és que el procés de redre-

80. Vid. *Almanaque*, p. 169.

81. Em refereixo concretament a aquests intel·lectuals del búnquer-barraqueta que han protagonitzat ridículs tan espectaculars com el del programa televisiu «Hora 15» dedicat a Ausiàs March. L'actitud antiintel·lectual d'aquesta militant avantguarda, la seua habilitat per a la manipulació històrica, la seua incompetència científica, la falta del més mínim sentit del ridícul intel·lectual, resultarien trets còmics si no tinguessin unes implicacions polítiques transparents que porten a la confusió intencional i a la obstrucció deliberada de l'actual procés de redreçament polític i cultural al País Valencià. Ells, aquesta avantguarda intel·lectual, són els responsables d'una situació de crispació social com la que vivim els valencians, dividits per polèmiques vergonyants des del punt de vista científic, que fomenten la histèria col·lectiva, l'anticatalanisme irracional i el terrorisme cultural. En aquest sentit, l'agressió a Joan Fuster, el novembre de 1978, resulta summament reveladora dels propòsits «polítics» d'aquesta avantguarda cultural, la responsabilitat de la qual en la contaminació «popular» és ben palesa.

82. Vid. *Almanaque*, p. 312.

83. És urgent recuperar la història del valencianisme durant el franquisme i, concretament, la història de la lluita cultural i ideològica del valencianisme antifranquista. No conec cap estudi entre nosaltres comparable al llibre del senador Josep Benet, *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco (1.ª part)*, (Barcelona 1978), la primera edició del qual va publicar-se a les Edicions Catalanes de París el 1973. Josep Massot i Muntaner és autor de *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)* (Barcelona 1978), que tracta el mateix tema pel que fa a la situació cultural de les Illes.

çament que la cultura valenciana havia emprès feia dotze anys, vinculat a l'experiència republicana i entre contradiccions i insuficiències evidents a l'hora de conquerir la seua «normalització» total, va quedar interromput a la força en 1939. Encara que em sembla impropï parlar d'una cultura franquista en sentit estricte, sí que em sembla plausible parlar d'una cultura valenciana en un sentit franquista estricte, la qual, amarada d'un caràcter claudicant i sucursalista, pren cos amb tota la seua esplèndida misèria, entre la incapacitat cultural i la més incondicional adhesió política, en una institució com Lo Rat-Penat, tot al llarg d'aquests quaranta anys d'història del valencianisme cultural franquista.⁸⁴ I valencians com Vicente Calvo Acacio, antic president de la secció autònoma de Literatura de l'Ateneo Popular Valenciano, enterraven el procés de redreçament amb una violència crítica tan «hispanica» com «política», amb atacs duríssims a la inerm *intelligentsia* valenciana republicana: «*Es ya un lugar común decir que buena parte de la producción literaria valenciana, prensa, revistas, ensayos, libros y teatro, contribuyó a preparar los espíritus para la revolución marxista. Muchos de nuestros llamados intelectuales —jóvenes en su mayoría—, inscritos o no en partidos políticos avanzados creyeron que era signo de selección, de superioridad, deshispanizarse, unirse a las demagogias, destruir la espiritualidad ciudadana, renegar de lo tradicional, burlarse de todo sentimiento patriótico, familiar, religioso, y en sus producciones procuraron inspirarse en tan disolventes postulados (...). El advenimiento de la República contribuyó mucho a la fácil labor destructora de los referidos escritores, que al acrecer su rango en el nuevo régimen, intensificaron su obra, haciéndola más procaz y expansiva.*»⁸⁵

Irreversible, la ruptura del procés de redreçament polític i cultural al País Valencià era una realitat consumada en 1939. La cultura nacional valenciana, «*cautiva y desarmada*», era una cultura vençuda.

MANUEL AZNAR I SOLER

84. Cal no oblidar el caràcter «hospitalari» que durant molts anys va tenir Lo Rat-Penat, refugi de la «resistència» de la llengua i la cultura valencianes, on treballaren intel·lectuals vençuts i exiliats interiors com el mateix Carles Salvador. Però el caràcter regionalista i reaccionari de Lo Rat-Penat ha estat definitivament hegemònic. Una monografia que estudie amb rigor les misèries culturals d'aquesta institució em sembla absolutament necessària.

85. Vicente CALVO-ACACIO, *El arte literario en Valencia, 1936-1939*, dins *Almanaque*, p. 505. Per al «crític», Emili Fornet, Joan Lacomba i Ramon Mas i Ros eren els únics poetes valencians que se salvaven de la garbellada republicana; mencionava també de manera elogiosa el llibre d'Antoni IGUAL i UBEDA, *Històries del País Valencià*. Com a noms remarcables del valencianisme cultural vencedor en 1939 citava el poeta falangista Rafael Duyos Giorgeta, Federico García Sanchiz i el canonge Olmos Canalda, autor d'una novel·la de costums valencians intitolada *Los camareros de Cristo* (que va ser premi extraordinari de Lo Rat-Penat); destacava també un altre nom: Juan José López-Ibor. L'ex-col·legial del col·legi del Patriarca de Burjassot, company en aquella «catedral de la ciència» de personalitats com Calvo Serer o Laín Entralgo, era catedràtic de Medicina Legal de la universitat de València; va ser designat membre del Segundo Consejo Nacional de FET y de las JONS pel mateix Franco en una ordre que va publicar-se al BOE el 12 de setembre de 1939; en novembre de 1939 era traslladat a la universitat de Madrid.